

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

**УСВОЈУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
КАКО СТРАНСКИ**

СКРИПТА

Автор: доц. д-р ИГОР СТАНОЈОСКИ

Автор: доц. д-р ИГОР СТАНОЈОСКИ

Рецензенти:

проф. д-р Толе Белчев

проф. д-р Гоце Цветановски

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3'243'271.1(035)

СТАНОЈОСКИ, Игор

Усвојување на македонскиот јазик како странски [Електронски извор] : скрипта / Игор Станојоски. - Табели, граф. прикази. - Штип : Универзитет "Гоце Делчев", 2015

Начин на пристап (URL): <http://e-lib.ugd.edu.mk/naslovna.php>. -
Текст во ПДФ формат, содржи 86 стр.. - Наслов преземен од екранот. -
Опис на изворот на ден 9.09.2015. - Фусноти кон текстот. -
Библиографија: стр. 85-86. - Содржи и: Прилог

ISBN 978-608-244-235-8

а) Македонски јазик како странски јазик - Прирачници
COBISS.MK-ID 99223562

ПРЕДГОВОР

Оваа скрипта им е наменета на студентите-македонисти на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Гоце Делчев“, но може да биде полезна за сите лектори што обучуваат странски изучувачи на македонскиот јазик.

Материјалот е поделен на 10 наставни единици. Првите 5 единици се посветени на теми кои се општи во поглед на странскиот јазик што се изучува (со исклучок на воведната прва). Во нив даваме приказ на реалната состојба со изучувањето на македонскиот јазик во светот, се занимаваме со дисциплините што ја чинат теоријата на изучувањето на странските јазици, со психолошките аспекти на изучувањето на странските јазици, со билингвизмот, со термините интерференција и девијација, и особено внимание посветуваме на методите на јазичната обука.

Втората половина од скриптава, вторите 5 единици (од петта до десетта) се однесуваат конкретно на совлаувањето на поединечните делови од системот на македонскиот јазик. Нудиме предлози и совети за ефикасно запаметување на лексиката на македонскиот јазик, ја разгледуваме артикулациската база на македонскиот јазик, а потоа детално се задржуваме на најkomplикуваните особености од македонската граматика: системот на минатите времиња, членот, удвоениот предмет итн.

СОДРЖИНА

1. Изучувањето на македонскиот јазик како странски	5
Македонскиот јазик на странските универзитети.....	6
Цетис-мак.....	7
Учебниците по македонски јазик за странци	7
Критериуми за одредување на нивото на знаењата.....	9
2. Теорија на изучувањето на странските јазици. Психолошки аспекти на изучувањето на странските јазици.....	11
Теорија на изучувањето на странските јазици	11
Билингвизам	13
Психолошки аспекти на изучувањето на странските јазици	14
3. Типови на интелигенција	17
4. Методика на наставата по странски јазик	23
Основни методи на наставата по странски јазик	23
Методи според типот на интелигенција	25
Романите и аудиокнигите како ефикасен метод во јазичната обука.....	26
5. Интерференции, грешки, отстапки и девијации. Каде треба да се бараат најтешките делови од системот на македонскиот јазик?	30
Интерференции, грешки, отстапки и девијации	30
Каде треба да се бараат најтешките делови од системот на македонскиот јазик?	32
6. Усвојување на фонетско-фонолошкиот систем на македонскиот јазик	35
Екстралингвистички фактори во формирањето на изговорните навики.....	35
Типови на фонетско-фонолошки девијации.....	36
Усвојување на артикулациската база на македонскиот јазик.....	36
Усвојување на македонскиот акцент	38
Фонемноста како фактор за девијации	38
7. Усвојување на лексиката на македонскиот јазик.....	40
Усвојување на лексиката на странскиот јазик	40
Усвојување на лексиката на македонскиот јазик. Диференцијалност. Разбирливост.....	41
8. Усвојување на системот на минатите времиња	45
9. Усвојување на употребата на членските наставки	52
Усвојување на категоријата определеност / неопределеност	52
Усвојување на употребата на показните заменки.....	56
10. Усвојување на синтаксата на македонскиот јазик	57
Усвојување на употребата на предлозите.....	57
Усвојување на удвојувањето на предметот	57
Усвојување на збороредот.....	61
БИБЛИОГРАФИЈА.....	65

1

Изучувањето на македонскиот јазик како странски

Содржи:

Македонскиот јазик на странските универзитети.

ЦЕТИС-МАК.

Учебниците по македонски јазик како втор/странски.

Заедничка европска јазичка рамка.

Афирмацијата на македонскиот јазик во светот значи и афирмација на македонската култура во целост. Изучувањето на македонскиот јазик во странство води кон развој на туризмот, економијата, меѓународните односи итн. За странците што се наоѓаат во Македонија или туристички, или на привремен престој (деловно или на студии), или на постојан престој, македонскиот јазик претставува неопходна алатка за секојдневна комуникација. Ова е само кус список на причините поради кои на изучувањето на македонскиот јазик како странски често му се доделува статусот на врвен национален интерес. За жал, претежно тоа се прави повеќе декларативно, отколку што навистина се преземаат крупни чекори кон афирмација на македонскиот јазик во странство.

Во странство македонскиот јазик се изучува на универзитетите, најчесто на катедрите за словенска филологија. Некаде влегува во наставните програми како втор или трет словенски јазик, некаде е избран, а некаде задолжителен предмет. Најзначајни за нас се универзитетите каде што постојат целосни петгодишни магистерски македонистички студии.

И покрај општите тенденции за наметнување на англискиот јазик како општ јазик за комуникација во глобалниот свет, на почетокот на XXI век во светот следиме растечки интерес за изучување на странските јазици и оригиналност во изборот на јазиците. Делумно таа оригиналност ја наметнува и пазарот на преведувачи: честопати се случува тој пазар да биде презаситен со познавачи на англискиот, рускиот и другите светски јазици, па студентите често се одлучуваат за јазици за кои нема доволно преведувачи во нивната земја.

Паралелно со постојаниот пораст на интересот за изучување на македонскиот јазик во светот, расте и нашата обврска да сервираме сè поширок избор на можности и да создаваме сè подобри услови за изучување. Нè обврзуваат и постојаните промени во апаратурата на применетата лингвистика, која е во непрекината потрага по нови и нови сè покомерцијални и понетрадиционални средства за изучување на странските јазици.

Македонскиот јазик на странските универзитети

Изучувањето на македонскиот јазик на странските универзитети се остварува пред сè преку лекторатите. Лекторите се делегирани од страна на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, кој е во состав на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. И покрај тоа што постојано се укажува на потребата од отворање нови лекторати, сепак, во моментот (2014/15) функционираат одвај 10-ина лекторати за македонски јазик на странските универзитети. Бројот на лекторатите, наместо да расте, се намалува.

Првиот лекторат по македонски јазик е отворен во 1968/69 година на Универзитетот „Мартин Лутер“ во Хале (Германија). Во наредните десетина години се отвораат уште неколку лекторати: во Неапол (отворен во 1969/70), Братфорд – В. Британија (работи од 1972/73 до 1976/77), Париз (1973/74), на Јагелонскиот универзитет во Краков (1974/75), Крајова – Романија (1974/75), во Москва на Универзитетот „Ломоносов“ (1975/76), во Виена (отворен во 1977/78 и работи до 1991 год.), на Карловиот универзитет во Прага (1978/79). Подоцна се отвораат лекторати во Истанбул (1985/86), Сосновјец (1987/88), Сиднеј (1987/88), Будимпешта (1988/89). Вториот лекторат во Чешка е отворен во 1995/96 год. на Масариковиот универзитет во Брно. Истата година се отвораат лекторати и во Тирана и во Манхајм (Германија). Отворени се уште лекторати во Букурешт (1996/97), Ниш (2000/01). Ниш станува трет универзитетски центар во Србија на кој се изучуваат македонскиот јазик, литература и култура, по Белград и Нови Сад.

Од сите тие лекторати во моментот (2014/15) работат 10: Сосновјец, Краков, Брно, Париз, Истанбул, Будимпешта, Риека, Москва, Неапол, Ниш. „Најмладиот“ лекторат е отворен во Риека во 2007/08 год. На 15-ина други универзитети во светот се предава македонскиот јазик без лектор делегиран од Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. На тој начин се изучува македонскиот јазик во Токио, Торонто, Брест и Минск (Белорусија), Љубљана, Ополе и Познањ (Полска) и др.

На Универзитетот „Адам Мицкјевич“ во Познањ, на Катедрата за словенска филологија, во академската 2000/01 год. е отворена нова студиска група за славистичко-полонистички студии, во чии рамки македонскиот јазик се изучува како главен предмет. Овој Универзитет со сопствени средства ја одржува наставата по македонски јазик. Од 1998/99 год. македонскиот јазик како втор предмет се изучува и на Ополскиот универзитет во Ополе. И таму наставата е финансирана од полска страна. Полско-македонската соработка во областа на филологијата има солидна традиција која одлично се одржува. Најзаслужни за тоа се, пред сè, двајцата најпознати македонски лингвисти акад. Блаже Конески и акад. Божидар Видоески, како и Влоѓимјеж Пјанка и Зузана Тополињска (почесни членови на МАНУ) од полска страна. Голема улога одиграл и огромниот интерес во македонската проблематика на Збигњев Голомб. И ден-денес Полска е една од земјите во кои на повеќе универзитети се предава македонскиот јазик: на Шлескиот (Сосновјец – Катовице), на Јагеловскиот (Краков), на Адам Мицкјевич (Познањ), на Ополскиот (Ополе). Од нив, само на Шлескиот универзитет македонскиот јазик и литература се изучуваат како петгодишни македонистички студии.

Цетис-мак

Отворањето на Центарот за тестирање и сертифицирање на македонскиот јазик како втор/странски – ЦЕТИС-МАК во 2007 година претставува битен чекор напред кон развој на целокупната методика на наставата по македонски јазик како странски. ЦЕТИС-МАК функционира во склоп на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Една од најзначајните активности на овој центар е изготвувањето нови современи учебници со употреба на современа техника. Досега се изготвени учебници за нивоата А1, Б1 и Ц1. За овие три нивоа се врши и тестирање и сертифицирање на изучувачите на македонскиот јазик како странски. ЦЕТИС-МАК организира и подготвителна настава за странските студенти. Исто така, овој Центар ја организира и наставата по модулот Македонски јазик како втор/странски, па се очекува во догледна иднина да прерасне во солиден центар за вистинска обука на потенцијални лектори во странство.

Учебниците по македонски јазик за странци

Успехот во изучувањето на странскиот јазик во голема мера зависи од наставните помагала. Под наставни помагала ги подразбираме учебниците, речниците, разните разговорници и тематски речници, разните други видови прирачници итн. Се чини дека на врвот на хиерархијата на наставните помагала стои учебникот.

Македонската лингвистика досега релативно слабо успева да ја снабди наставата со современи актуелни разновидни помагала кои би одговориле на вкусот на студентите и на лекторите. Учебникот кој се користи директно влијае на темпото на напредокот во изучувањето на македонскиот јазик. Всушност, авторот на учебникот по македонски јазик за странци, треба да ги има предвид најтешките делови од македонскиот јазик и да го изработи учебникот на начин што ќе овозможи нивно добро совладување. Се разбира дека тоа не е секогаш можно, но таквата тенденција е неопходна. Затоа речиси секогаш учебниците за странци се изработуваат од страна на искусни лектори кои имаат развиен усет за препознавање на местата во јазичниот систем кои предизвикуваат најмногу потешкотии, како и за разбирање на карактерот и природата на тие потешкотии.

Со оглед на релативно доцната кодификација на македонскиот стандарден јазик¹, главната обврска на македонската лингвистика во 50-те и 60-те години на XX век била теоретска разработка на новиот стандарден јазик, како и внатрешно институционално средување (организација на работата на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, Институтот за македонски јазик, МАНУ, чијшто прв претседател е лингвистот Блаже Конески, итн.). Во овие две децении се афирмира

---

¹ За најважна дата во кодификацијата обично се смета Првото заседание на АСНОМ одржано на 2 август 1944, на кое е донесено решение за воведување на македонскиот јазик како службен јазик во СР Македонија.

македонскиот јазик како еден од трите стандардни јазици (заедно со српскохрватскиот и словенечкиот) на СФРЈ.

Во 1967 година се отвора Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, и со тоа се отвора ново поглавје во афирмацијата на македонскиот стандарден јазик. Во следните 10 години се отворени 9 лекторати по македонски јазик на странските универзитети. На преломот меѓу 60-те и 70-те години се појавуваат и првите учебници по македонски јазик за странци. Овие учебници се изданија на Меѓународниот семинар, и сите тие учебници и прирачници ги имаат истите технички мани: буквите се премали и на повеќе места полувидливи, бели корици, целосно црно-бели и некомерцијални и нерепрезентативни изданија. Заедничко за методиката применета во учебниците од ова време е тоа што не се почитуваат принципите на директниот и на комуникативниот метод и не се има предвид целта – „учам за да зборувам“. Во лексиката не се внимава на критериумот честотност. Се среќаваат дури и зборови кои просечниот македонски роден зборувач во секојдневната комуникација не ги употребува никогаш. Нема тенденција за упростување на граматичкиот дел, – граматиката на странските изучувачи им се сервира на истиот начин како на македонските студенти. Целта на текстовите приложени на крајот на учебникот најчесто не е изучување на македонскиот јазик, туку запознавање на историјата на македонскиот народ, општественото уредување во СР Македонија и сл. Учебниците изобилуваат со текстови со различна содржина и во различни стилови, при што превладува книжевно-уметничкиот стил. Речиси нема дијалози.

Кон крајот на XX век и на почетокот на XXI век се појавија 5-6 нови ученици со изразит стремеж кон комерцијалност. Треба да се забележи дека воопшто во изработката на учебници за изучување странски јазици се забележува следење и менување на некоја мода. Во Македонија слабо се следеа светските трендови во методиката на наставата по странските јазици, а употребата на застарени учебници често предизвикуваше незадоволство кај студентите и лошо влијаеше врз наставата. Во моментов најактуелни учебници по македонски јазик за странци, се учебниците изготвени од ЦЕТИС-МАК.

Ќе се обидеме да ги наброиме критериумите кои треба да ги исполнува оптималниот учебник по македонски јазик како странски:

- 1) Материјалот треба да биде поделен на одреден број единици и секоја единица треба да се состои од текст, речник, граматички дел, вежби и додатоци.
- 2) Сите текстови треба да бидат во дијаложка форма. Текстовите треба да бидат сижејно поврзани со едни исти ликови од првата до последната единица. На овој начин на секој нареден час студентот ќе сака да види што ќе се случи понатаму и ќе се чувствува како да гледа ТВ-серија. На часот дијалогот се чита со распределување на ликовите.
- 3) Сите зборови што ќе бидат употребени во целиот учебник, особено во дијалозите, но исто така и во речниците по дијалозите, и во примерите употребени во граматичкиот дел, мора да соодветствуваат на критериумот на честотноста. Не е дозволена употреба на ретко употребувани зборови во учебник за нивоата А1, А2 или Б1.

- 4) Речникот треба да се наоѓа по дијалогот и треба да биде тематски – да се однесува на темата од дијалогот (на пр., предмети, роднини, животни, природа итн.). Треба да се состои од најмногу 30 зборови.
- 5) Граматичкиот дел треба да биде упростен. Прво, треба да се дадат само оние делови од граматиката кои се неопходни за да се обезбеди комуникација. На пр. во учебниците по македонски јазик за нивоата А1, А2 и Б1 не треба да има место за минатото-идно или за идното прекажано време и сл.
- 6) Дијалогот и граматичкиот дел треба да бидат во спрега: на пр. во дијалогот да преовладува идното време, па потоа во граматичкиот дел во истата единица да се зборува за идно време.
- 7) Целта на учебникот е да се научи јазикот. Затоа не е пожелно трупање на учебникот со податоци од историјата или од туристичките атракции на Македонија.
- 8) На крајот на учебникот се дава речник од не повеќе од 1000 зборови. Зборовите треба да бидат избрани крајно внимателно. Важно е да биде запазен критериумот на честотноста.

Критериуми за одредување на нивото на знаењата

Денес најприменуваниот критериум за одредување на нивото на јазично познавање и во Македонија и во цела Европа е критериумот претставен во Заедничката европска јазична рамка за референтност поставена од Советот на Европа во 2001 год., односно Европскиот систем за опис на јазичното образование, прифатен и од Европската асоцијација за јазичко тестирање (The Association of Language Testers in Europe – ALTE). ALTE е најреномираната европска организација во оваа дејност, основана е во 1990. Постојано се зголемува бројот на универзитетите и организациите кои за одредување на јазичкото ниво го применуваат Европскиот систем. Рускиот систем за тестирање по руски јазик (РКИ) е асоцијативен член на ALTE. Европскиот систем се состои од шест нивоа:

Почетник:

A1 – Изучувачот на ова ниво умее да се претстави себеси и другите, да употребува прости искази поврзани со секојдневните потреби, да формулира прости прашања поврзани со секојдневниот живот и да одговара на такви прашања. Може да води едноставен разговор под услов соговорникот да зборува бавно и јасно.

A2 – Изучувачот на ова ниво разбира искази со често употребувани зборови и изрази на теми поврзани со секојдневниот живот (на пр. купување, блиска околина, работа), се разбира во секојдневните рутински комуникациски ситуации, може да го опише своето потекло, образование, основни потреби.

Самостоен корисник:

Б1 – Изучувачот на ова ниво е во состојба да ги разбере главните нишки на разговорот на тема работа, образование, слободно време итн.; да се снаоѓа во ситуациите во земјата во која јазикот е мајчин; да умее да се искажува усно и писмено на познати или за него интересни теми; да ги искаже своите интереси, да изрази надеж или цел и да ги објасни своите проекти и идеи, накратко опишувајќи ги и објаснувајќи ги.

Б2 – Да ги разбира основните нишки на содржината на сложени текстови на конкретни и апстрактни теми, како и дискусии на теми од неговата струка; да разговара спонтано и релативно слободно со родените зборуваачи без напрегање; да формулира детални писмени и усни искази; да умее да го изрази своето мислење на теми кои се предмет на дискусија, забележувајќи ги предностите и маните на одреден став.

Напреднат корисник:

Ц1 – Напреднатиот зборуваач на ова ниво разбира голем опсег на тешки и долги текстови разбирајќи ги и прикриените значења; се искажува течно, спонтано и без забележително колебање; ефектно и слободно се служи со јазикот во друштво, во ситуации поврзани со образованието и со професијата; правилно формулира јасни и детални искази поврзани со сложени проблеми и со разгранета структура.

Ц2 – Поседува знаење речиси како роден зборуваач. Разбира без напор практично сè што чита или слуша; умее да прекаже информации од различни извори писмени и усни; ги изразува мислите многу течно, спонтано и истовремено многу прецизно ги разликува значенските нијанси дури и во многу сложени искази.

Нивоата на знаење на македонскиот јазик ги одредува Центарот за тестирање и сертификарање на македонскиот јазик како странски – ЦЕТИС МАК, основан во почетокот на 2008 година. Центарот засега спроведува тестирање за нивоата А1, Б1 и Ц1.

2

Теорија на изучувањето на странските јазици.

Психолошки аспекти на изучувањето на странските јазици.

Содржи:

Теорија на изучувањето на странските јазици.

Билингвизам.

Психолошки аспекти на изучувањето на странските јазици.

Теорија на изучувањето на странските јазици

Терминот теорија на изучувањето на странските јазици датира од поново време и неговата намена е да ги опфати сите истражувања поврзани со процесот на изучување и усвојување на странските јазици, и притоа да ги опфати и сите придружни појави кои ги следат сите видови изучување на странските јазици. Теоријата на изучувањето на странските јазици се интересира и за природата на билингвизмот и мултилингвизмот, како и за методите на изучувањето. Како таква, таа е интердисциплинарна и претендира да опфати дисциплини со подолга традиција, како што се методиката на наставата, лингводидактиката, применетата лингвистика, тесно соработувајќи притоа со контактната лингвистика, психолингвистиката и др.

Во врска со усвојувањето на македонскиот јазик како странски наша научна обврска, покрај затврдување и доследна употреба на соодветна и прецизна терминологија, уште е и определбата на нашиот предмет во дисциплинарен поглед. На нашиот предмет мораме да му најдеме соодветно место во системот на науките. Да видиме на која лингвистичка дисциплина ѝ припаѓаат истражувањата поврзани со усвојувањето на македонскиот јазик како странски.

Методика на наставата. Задачата на методиката на наставата по македонски јазик за странци е да пронајде и постојано да работи на пронаоѓање нови и ефикасни методи на изучување и предавање. Таа битно се разликува од методиката на наставата по македонски јазик за Македонци, а се разликува и од методиката на наставата по некој друг странски јазик. За да се пронајдат оптималните методи, неопходно е добро да се знае предметот – системот на македонскиот јазик, и да се знае како изгледа тој систем погледнат низ призмата на странецот, кој е под силно влијание на целокупното јазично предзнаење.

Лингводидактика. Лингводидактиката е дисциплина поширока од методиката на наставата. Таа има за цел да обезбеди единство на методолошкиот и методичкиот пристап кон процесот на изучување на јазиците, а тоа треба да овозможи изработка на општи и одделни методики на одделните јазици и да помогне да се избегнат повторувања во работата на методичарите на мајчините и немајчините јазици. Во општиот теориски дел на лингводидактиката спаѓаат: 1) теоријата на учебниот план, 2) теоријата на селекција (принципи на минимизација на лексиката и граматиката), 3)

теоријата на билингвизмот, 4) теоријата на мултилингвизмот. Во полската лингвистика преовладува терминот **глотодидактика**.

Контактна лингвистика. Говорните и јазичните интерференции настануваат во услови на меѓујазичен контакт. Две дела капитални за проучувањето на јазичите во контакт се појавуваат речиси истовремено: Einar Haugen: *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior* (1953), Uriel Weinreich: *Languages in Contact: Findings and Problems* (1953). Вајнрајх ги наведува трите постулати на теоријата на јазичите во контакт: 1. Јазичите се во контакт кога паралелно ги употребува еден ист зборуваач или повеќе зборуваачи. Таквиот зборуваач е средиште на контактот. 2. Зборуваачот кој паралелно употребува два јазичи го нарекуваме билингвал (bilingual), а таквата појава се вика билингвизам. 3. Последиците од појавата еден ист зборуваач да употребува повеќе од еден јазик се нарекува **интерференција**.

Проучувањето на интерференциите ѝ припаѓа на лингвистичката дисциплина наречена **контактна лингвистика** (Contact Linguistics). Во руската традиција се претпочита терминот интерлингвистика. Контактната лингвистика е социолингвистичка дисциплина. Социолошкиот и лингвистичкиот пристап се надополнуваат при проучувањето на јазичниот контакт. Вајнрајх утврдува дека психолошкото проучување на билингвалниот зборуваач е најважно за анализа на билингвизмот.

При усвојувањето на македонскиот јазик како странски, македонскиот јазик стапува во контакт со првиот (мајчиниот) јазик и/или со друг јазик што го изучувал студентот. Студентот е средиште на јазичниот контакт, а интерференциите се последица на тој контакт. Со оглед на тоа, се покажува неопходна помошта од психолингвистиката.

Психолингвистика. „Во пошироката рамка на психолингвистичките истражувања [...] значајно место заземаат и проблемите на **билингвизмот** и **усвојувањето на втор јазик** (Гочкова 2005 : 16). Процесот на усвојување на странскиот јазик може да се посматра од психолошки аспект. За психолошките аспекти на изучувањето на странските јазичи ќе стане збор во следниот дел.

Применета лингвистика. Називот применета лингвистика (Applied Linguistics) не е нов и означува научна дисциплина која ги влече своите почетоци од 20-те год. на XX век, но употребата на терминот „применета лингвистика“ стана популарно и модерно кон крајот на XX век. Всушност, се работи за наука чиј предмет се определува сосема различно во западната и во источната (руската и на земјите под влијание на руската) наука. Според западната интерпретација, директен предмет на оваа дисциплина е наставата по странските јазичи, вклучно со методиката, предавањето и на мајчин и на немајчин јазик. Во Русија денес под применета лингвистика на прво место се подразбира компјутерската лингвистика, но компјутерската лингвистика е само најценета но никако не и единствена гранка на применетата лингвистика во нејзината широка „источна“ интерпретација, како и дека изучувањето на странските јазичи ни овде не е заобиколено. Во Македонија терминот применета лингвистика широко се употребува во приватните школи и факултети, најчесто за да им се даде „западен“ призив на модерност на студиите. Се вели „Центар за применети јазичи“, што е директна калка од англојазичните научни центри, сп. School of Applied Languages, каде под „applied“ се подразбира само општоприфатеното кај нас „странски“.

Девијатологија. Оваа дисциплина е најмалку позната од сите наведени. Често е нарекувана и “лингвистика на грешките“ или “патоллингвистика“. Од комуникациска гледна точка девијатологијата за предмет ги има аномалните искази во «нормални» состојби на свеста, односно «непатолошките девијации». Вака таа им се спротивставува на патологијата на говорот, афазиологијата и лингвистиката на изменети состојби на свеста. Нивни предмет е нарушувањето на говорната способност, додека девијатологијата се занимава со отстапувањата од културно-социјалните норми на употребата на јазикот, како резултат на разидувањето меѓу индивидуалниот карактер на јазичниот механизам и неговата социјална намена. Девијатологијата ги опфаќа и отстапките од правилната употреба на мајчиниот јазик, а исто така и странскиот јазик, т.е. резултатите на интерференцијата. Многу трудови од областа на теоријата на изучувањето на странските јазици се посветени токму на разните видови грешки, отстапувања, интерференции во говорот на странците. Овој т.н. „негативен јазичен материјал“ е од непроценлива важност за методиката на наставата по македонски јазик за странци.

Билингвизам

Под билингвизам во потесна смисла на зборот се подразбира познавањето на двата јазици во подеднаква мера. Билингвизмот најчесто се стекнува во првите години на детството. Во поширока смисла билингвизмот можеме да го разгледуваме како појава на јазичен контакт меѓу првиот (мајчиниот) и вториот (странскиот, јазикот што се изучува), без оглед на тоа што познавањето не е во „подеднаква мера“. Проучувањето на билингвизмот, односно на јазичниот контакт бара извесни предзнаења за социјалната средина на контактот и за психолошките и социјалните особености на билингвалното лице како средиште на јазичниот контакт. Природата на контактот може суштински да се разликува од една до друга социјална средина.

На пример, еден пристап бара билингвизмот меѓу украинските студенти кои го изучуваат полскиот јазик, а сосема друг билингвизмот на лицата што се занимаваат со нелегална трговија на полско-украинската граница. Студентите имаат потреба од борба против девијациите во својот говор и таа борба се води со перспектива да трае сè додека не се постигне „совршен“ говор и „совршено“ познавање на јазикот. Трговецот има потреба од познавање на вториот јазик само до нивото кое обезбедува профит. Јазикот станува едно од средствата кои го обезбедуваат профитот. Во универзитетската средина се појавуваат поинакви девијации од оние што се појавуваат во говорот на трговците. Суштинска разлика постои и во трајноста на девијациите. Во говорот на студентите што изучуваат странски јазик девијациите попуштаат под усилбите на студентот и на лекторот. Трговецот не ги поправа брзо девијациите од една едноставна причина – нема потреба. Тој ги поправа само оние девијации кои му пречат во остварување на профитот, односно само оние кои предизвикуваат пречка во комуникацијата со соработниците и со клиентите.

Треба да се забележи дека интерференциите во говорот на трговците, како и во говорот на демографски мешаното население се поприродни од интерференциите во говорот на студентите. Во говорот на студентите кои изучуваат странски јазик количеството и видот на интерференции се зависни од потребите на наставниот процес, од квалитетот на наставната програма, од можностите и од напорите на лекторот. Ваквиот „академски“ билингвизам дава поинакви резултати од оние што ги

дава билингвизмот на населението од етнички мешаните или од пограничните населби. Токму неуниверзитетскиот билингвизам е главен предмет на контактната лингвистика. Билингвизмот од школите за изучување странски јазици е билингвизам со нарушена спонтаност на комуникацијата. Како таков тој е вештачки.

Ние во овој труд се занимаваме токму со овој билингвизам „со нарушена спонтаност на комуникацијата“.

Психолошки аспекти на изучувањето на странските јазици

Определбата на билингвалното лице како locus на јазичниот контакт како еден од постулатите на контактната лингвистика ја прави психологијата една од двете главни помошни науки (заедно со социологијата) во проучувањето на јазичните контакти. Билингвизмот на билингвалното лице станува зависен од неговиот карактер (комуникативност, дружељубивост), способност (за учење јазици), желби, мотивации итн.

Вродена способност

Во својот „прирачник за полиглоти“ *Како да се стане полиглот* Спивак (1989) убедливо го ублажува преценувањето на вродената способност или неспособност за јазици. Така, од една страна, неспособни за странски јазици нема и „ниеден педагог не сретнал човек што е природно неспособен за јазици“ (Спивак 1989 : 109), а од друга страна, пак, на едно место вели „тајната на полиглотите [...] се состои во тоа што полиглоти... не постојат“, зашто „ниеден човек не може слободно да владее повеќе од 7 јазици (поточно од 5 до 9, но средно 7)“, тоа е „закон на седумката“ (исто : 110).

Талентот за изучување странски јазици воглавно е правопрпорционален со коефициентот на интелигенција. Сепак, коефициентот на интелигенција не ја определува способноста за изучување странски јазици. Личниот опит, кој не мора да биде прецизен, покажува дека понеинтелигентните студенти може да зборуваат квантитативно повеќе од интелигентните студенти, но речиси секогаш граматичките грешки се побројни во говорот на понеинтелигентните. Ова е разбирливо особено ако се земе предвид дека граматиката, според општото мислење, бара повисока интелигенција. Задачата на наставникот не е да го мери коефициентот на интелигенција, туку да го одреди **типот на интелигенција** на студентот. За типот на интелигенција поопширно ќе зборуваме во следниот дел.

Во истражувањата посветени на јазичната способност треба да се издели посебно поглавје за способноста за избегнување интерференции. Некои студенти изучуваат повеќе јазици на начин што секој интерферира со секого. Некои изучувачи успеваат да ги држат системите одвоени дури и кога во текот на еден разговор треба неколкукратно да го менуваат кодот.

Јазичен усет

Во врска со формирањето на научното мислење за вродената јазична способност, внимание заслужува терминот *јазичен усет* употребуван често од страна на Блаже Конески. Рускиот соодветен термин е *чувство языка*, германскиот *das*

Sprachgefühl, францускиот *'le génie du langage'*. Сепак, терминот јазичен усет и натаму е некако без задолжителната термилошка затврденос и јаснос. Треба да се има предвид дека јазичниот усет е стекната способнос. Друга работа е тоа што стекнувањето на јазичниот усет зависи од вродените способности. Јазичниот усет се стекнува со текот на времето во контактот со јазикот. Тоа е интуитивна способнос за организација на изразот, пред сè, способнос по интуиција да се погоди вистинската форма, конструкција и сл. врз основа на претходните текстови со кои зборуваачот дошол во контакт. Според оваа дефиниција, јазичниот усет до одредена мера потсетува на реконструкцијата на изумрените јазици врз основа на неколку зачувани ракописи. Јазичниот усет кај изучувачот се кумулира апсолутно со секој контакт со јазикот. Често зборуваачот не го чувствува тоа. По еден изгледан филм зборуваачот може да зборува исто колку и пред филмот, да нема забележителен напредок, но филмот сигурно барем малку повлијаал врз развојот на јазичниот усет.

Мотивација и комуникациска вреднос

Напредокот во изучувањето на странскиот јазик води кон развој на способноста за говорна активнос на тој јазик. Еден од решаваачките фактори за напредокот на студентот е мотивацијата. Со ова, се разбира, не сме кажале ништо ново – мотивацијата е еден од решаваачките фактори на која било друга човекова активнос. Она што мотивацијата ја прави исклучителна во контекстот на изучувањето на странските јазици се причинителите или поттикнувачите (мотиваторите). Како главен причинител на мотивацијата ќе ја истакнеме овде комуникациската вреднос на странскиот јазик. Еден едноставен пример од личниот опит ќе ни послужи за илустрација на кажаното. Студентите од прва година од Шлескиот универзитет ги започнаа македонистичките студии есента 2006 год. Напредуваа средно, повеќе бавно отколку брзо до пролетта 2007 год. Тогаш организиравме двонеделна екскурзија во Македонија. Овој кус престој во Македонија направи целосен пресврт и предизвика голем скок на знаењето. Со еден збор, се премина во сосема нова фаза од изучувањето на македонскиот јазик. Која е причината за овој скок? Може да се претполага дека тоа е можноста секојдневно да се слуша македонскиот јазик во текот на тие две недели. Слушањето, сепак, е само еден од неколкуте важни методи и начини на изучување на јазикот. Главната причина за пресвртот во знаењето на студентите беше приемот на македонскиот јазик како код со комуникациска вреднос. Во слушалните на Шлескиот универзитет македонскиот јазик беше само наука и обврска. Разговорите на македонски на релација студент-лектор и студент-студент претставуваат симулација сконцентрирана на формата. Дури во Македонија во контактот со новите познаници, за полските студенти македонскиот јазик доби реална комуникациска вреднос соодветна на неговата природна намена.

Карактерот на зборуваачот. Усвојување на странскиот јазик во изменети состојби на свеста: улогата на алкохолот во усвојувањето на странскиот јазик.

Како еден студент или друг изучувач на странскиот јазик ќе зборува на тој јазик зависи од неговиот личен карактер односно од неговата поставенос кон носителите на тој јазик. Општоприфатено е мислењето дека срамежливите (претставници на тип I за потребите на овој текст) се учат да зборуваат потешко. Срамот од самата употреба на немајчиниот код оди обично во комбинација со страв од „правење грешки“ и од реакцијата на соговорниците. Како спротивни на зборуваачите што чувствуваат јазична бариера, треба да се сметаат зборуваачите кои не прибегнуваат кон молчење за да не прават грешки (тип II), затоа што не се плашат од реакцијата на соговорникот,

чувствуваат самодоверба, која можеби е трајна особина на нивната личност, а можеби привремена додека зборуваат на странскиот јазик.

Квантитетот (тренингот) води кон квалитет. Затоа неопходно е да се зборува, па макар и со грешки. Со текот на времето грешките ќе се намалуваат. Претставниците на типот I (срамежливите) се жртви на правилото според кое колку повеќе се плашиш од грешките – толку повеќе ќе ги правиш. Чести се примерите кога претставник на тип II прави многу грешки, а на забелешките од соговорникот одговара со „Не мислам додека зборувам“. Во оваа изјава се среќаваме со важен детерминатор на квалитетот на зборувањето односно на квантитетот на грешките. Се работи за концентрацијата, размислувањето, аналитичкиот интелектуален однос кон зборувањето. Оној кој повеќе мисли на граматичката правилност на сопствениот текст во принцип зборува побавно и прави помалку грешки во просек. Од друга страна, преголемата претпазливост и сосредоточеност на граматичката исправност ја спречува автоматизацијата на говорот, која е исклучително позитивна појава.

Ќе допреме уште еден проблем, популарен меѓу студентите – улогата на алкохолот во изучувањето на странскиот јазик. Под дејство на алкохол несомнено поголемиот дел од претставниците на типот I почнуваат да се однесуваат како типот II. Претставниците на типот II, пак, во состојба на благо пијанство доживуваат уште поголема слобода во зборувањето и поголема течност во составувањето реченици. Треба исто да се утврди дали ефектите на алкохолот се само привремени или имаат и трајност (на пр. трајно симнување на јазичната бариера). Резултатите од овие истражувања, кои, колку што ни е познато, не се вршени, можат да бидат полезни за применетата лингвистика. Во извесна мера улогата на алкохолот може да се поврзе со други релаксирачки методи применувани со цел да се зголеми процентуалното искористување на мозокот. Слични проучувања се вршат во сугестологијата, на пр. во Институтот за сугестологија на Бугарската академија на науките.

3 Типови на интелигенција

Индивидуалниот пристап во јазичната обука придобива сè повеќе приврзаници во светот. Една современа постапка во методиката на наставата по странските јазици претставува одредувањето на типот на интелигенција. Откако ќе се одреди типот на интелигенција на студентот, понатаму се избираат методи соодветни на неговиот доминантен тип на интелигенција. Ова е особено применливо кога се организира индивидуална настава со еден студент, како и во случајот со самостојното изучување (без наставник). Кога се изучува јазикот групно, тогаш студените имаат различен доминантен тип на интелигенција. Поради тоа во наставата со групи најважна е разновидноста во методите.

ТЕСТ ЗА ОДРЕДУВАЊЕ НА ТИПОТ НА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

	ДА/НЕ
1. Дали си љубител на ребуси?	
2. Дали бараш инспирација во светот на природата?	
3. Дали си свесен за своите квалитети и ограничувања?	
4. Дали имаш добро развиена интуиција?	
5. Дали музиката лесно ти го менува расположението?	
6. Дали си добар организатор?	
7. Дали сакаш да читаш поезија?	
8. Дали сакаш да ги тестираш своите теории?	
9. Дали имаш јасно определен систем на вредности?	
10. Дали сакаш да соработуваш со другите луѓе?	
11. Дали ги сакаш редот и поредокот?	
12. Дали сакаш да црташ?	
13. Дали си дружељубив?	
14. Дали сакаш да решаваш комплицирани задачи?	
15. Дали сакаш да одгледуваш растенија?	
16. Дали можеш да засвириш нешто по слух?	
17. Дали сакаш да работиш на компјутер?	
18. Дали сакаш да дискутираш?	
19. Дали сакаш да сложуваш сложувалки?	
20. Дали умееш брзо да пресметуваш?	
21. Дали сакаш да работиш во група?	
22. Дали имаш добар осет за ритам?	
23. Дали си љубител на психолошки тестови или игри?	
24. Дали сакаш да престојуваш на свеж воздух?	
25. Дали веруваш во своите соништа?	
26. Дали лесно ги исполнуваш плановите?	
27. Дали си љубител на долги седенки и разговори на кафе?	
28. Дали убаво танцуваш?	
29. Дали сакаш да си играш со зборови?	

30.	Дали си добро организиран?	
31.	Дали припаѓаш на некое здружение или група (на пр. спортски клуб, театарска група и сл.)?	
32.	Дали сакаш да ги мотивираш другите да применуваат нови методи кои би им ја подобриле работата?	
33.	Дали сакаш да играш шах?	
34.	Дали лесно можеш да ги разликуваш поединечните музички инструменти кога слушаш некоја песна?	
35.	Дали те интересира како функционираат разните уреди и апарати?	
36.	Дали си љубител на читање книги?	
37.	Дали лесно можеш да си ја замислиш положбата на разните фигури во просторот?	
38.	Дали сакаш да решаваш загатки?	
39.	Дали си љубител на тимски игри?	
40.	Дали лесно фаќаш ритам?	
41.	Дали пееш без да фалшираш?	
42.	Дали сакаш броеви?	
43.	Дали сакаш да читаш весници?	
44.	Дали сакаш да се занимаваш со задачи поврзани со самоусовршување (на пр. да читаш книги со психолошка тематика)?	
45.	Дали лесно почнуваш разговор со непознати луѓе?	
46.	Дали се интересираш за животот на растенијата и животните?	
47.	Дали сакаш да бараш одговори во врска со смислата на животот?	
48.	Дали си пример за човек кој наместо многу да зборува, веднаш се фаќа за работа?	
49.	Дали изведуваш заклучоци врз основа на функционирањето на законите на природата?	
50.	Дали се интересираш за филозофија?	
51.	Дали си љубител на пешачење или на теренски излети?	
52.	Дали се сметаш за независен човек?	
53.	Дали умееш да работиш сам?	
54.	Дали си добар слушател?	
55.	Дали сакаш да медитираш или да размислуваш за егзистенцијални прашања?	
56.	Дали те интересира од каде потекнуваат предметите?	
57.	Дали сакаш да решаваш крстозбори?	
58.	Дали пишуваш или дали некогаш си пишувал дневник или споменар?	
59.	Дали лесно запаметуваш нови вицevi?	
60.	Дали често си ги потпевнуваш омилените мелодии?	
61.	Дали сакаш да црташ скици, цртежи и дијаграми?	
62.	Дали сакаш да учиш низ дискусија?	
63.	Дали си поставуваш нови цели и трпеливо работиш на нивно остварување?	
64.	Дали сакаш на другите да им покажуваш практични решенија на разни проблеми?	
65.	Дали сакаш да ги анализираш своите реакции (да се задлабочуваш во себе)?	
66.	Дали имаш домашно животно?	
67.	Дали сакаш да гледаш емисии за природата?	

68.	Дали би отишол на одмор сам?	
69.	Дали лесно распознаваш звуци (на пример, дијалекти, пеење на птици)	
70.	Дали сакаш да набљудуваш природни појави?	
71.	Дали сакаш долго да раскажуваш за некои настани или приказни?	
72.	Дали си загрижен за судбината на животните?	
73.	Дали сакаш да решаваш логички проблеми?	
74.	Дали имаш многу пријатели?	
75.	Дали лесно го наоѓаш патот во новите места?	
76.	Дали свириш и дали некогаш си свирел на некој инструмент?	
77.	Дали се снаоѓаш добро кога се појавуваат потешкотии и проблеми на работното место или во текот на учењето?	
78.	Дали сакаш да го поминуваш времето сам (на пример, фотографирајќи, шетајќи, седејќи на ливада, крај река итн.)?	
79.	Дали во контактите со другите се раководиш според некои правила чиешто прекршување би значело да се биде неверен кон самиот себе?	
80.	Дали се чувствуваеш најдобро во сопственото друштво?	
81.	Дали ти се случува често пријателите да бараат совет од тебе?	
82.	Дали музиката има многу важна улога во твојот живот?	
83.	Дали го бараш логичниот тек на настаните?	
84.	Дали сакаш да експериментираш?	
85.	Дали лесно се снаоѓаш со мапи?	
86.	Дали лесно запаметуваш раскажувања за разни случки?	
87.	Дали им придаваш големо значење на сликите, формите и боите?	
88.	Дали си љубител на филмови?	
89.	Дали имаш брз рефлекс?	
90.	Дали обично нешто црташ или чкрташ додека зборуваеш по телефон?	
91.	Дали сакаш јазични игри и каламбури?	
92.	Дали обично се вртиш и се подместуваеш?	
93.	Дали често употребуваш метафори?	
94.	Дали сакаш да одиш на концерти?	
95.	Дали го сакаш животот близу до природата?	
96.	Дали умееш да се мотивираш самиот себеси (без притисок однадвор)?	
97.	Дали сакаш да поставуваш прашања?	
98.	Дали ти се случува да сонуваш на јаве?	
99.	Дали сакаш да создаваш разни проекти?	
100.	Дали понекогаш ти се случува, одејќи по улица, во главата да слушаш фрагмент од некоја песна или мелодија?	
101.	Дали лесно запаметуваш нови зборови?	
102.	Дали не ти претставува проблем читањето информации од табели и дијаграми?	
103.	Дали сакаш практично да проверуваш теории од повеќе области на животот?	
104.	Дали сакаш да читаш биографии и мемоари?	
105.	Дали сакаш да бараш нови решенија кои ќе ја разубават твојата работа?	
106.	Дали сакаш да бидеш опкружен со луѓе?	
107.	Дали сакаш групни задачи и игри?	
108.	Дали ја сакаш уметноста?	
109.	Дали ги сакаш танците?	

110.	Дали си играш со предмети додека слушаш нешто?	
111.	Дали сакаш да пишуваш раскази или романи?	
112.	Дали си свесен за своите карактерни црти?	
113.	Дали си добар во физичките вежби (спорт, танци)?	
114.	Дали ја поддржуваш екологијата?	
115.	Дали лесно воспоставуваш нови контакти и нови пријателства?	
116.	Дали сакаш да фотографираш?	
117.	Дали бараш инспирација и смисла во светите книги на разните религии?	
118.	Дали многу гестикулираш?	
119.	Дали сакаш да играш скрабл?	
120.	Дали обично во соништата гледаш јасно изразени слики?	
121.	Дали многу зборуваш?	
122.	Дали во комуникацијата често се служиш со говорот на телото (гестикулираш, мрдаш со главата)?	
123.	Дали сакаш да вршиш рачна работа (градинарство, столарство, занаетчиство, резба, изработка на накит и украси итн.)?	
124.	Дали лесно запаметуваш не многу суштински детали?	
125.	Дали сакаш да ги запознаваш предметите со допир?	
126.	Дали сакаш да измислуваш нови модели?	
127.	Дали често се прашуваш според кои вредности се раководат луѓето?	
128.	Дали сакаш да учиш во движење (на пример, возејќи велосипед, трчајќи, шетајќи)	
129.	Дали сакаш да престојуваш на одделено место, каде што ќе имаш неколку минути за размислување?	
130.	Дали сакаш да пишуваш стихови?	
131.	Дали се трудиш да живееш согласно со ритамот на природата?	
132.	Дали сакаш да разгледуваш статии и да го проверуваш значењето на непознатите зборови?	
133.	Дали си свесен за своите предности и ограничувања?	
134.	Дали наместо да му објасниш некому нешто, претпочиташ да му нацрташ?	
135.	Дали те интересира одгледувањето на тревките и зеленчукот?	
136.	Дали се вртиш кога мораш долго да преседиш на едно место?	
137.	Дали сакаш да учиш со пеење и слушање песни?	
138.	Дали спаѓаш во луѓето што го сакаат движењето и физичката активност?	
139.	Дали сакаш да размислуваш за себе и за своите мисли?	
140.	Дали лесно вршиш математички пресметки без калкулатор и пенкало?	
141.	Дали сакаш активно да го минуваш времето?	
142.	Дали обично најдобрите идеи ти доаѓаат кога си во движење?	
143.	Дали сакаш да слушаш информации поврзани со растенијата и животните?	
144.	Дали сакаш да престојуваш во поголемо друштво?	
145.	Дали повеќе сакаш да бидеш со пријателите отколку сам?	
146.	Дали брзо учиш нови спортови?	
147.	Дали ти се случува во главата да слушаш зборови пред да ги изговориш или пред да ги прочиташ?	

Сега собери ги бодовите. За секој одговор ДА запиши си по 1 бод. Собраните бодови подели ги на бројот на прашањата. Води се според подолу наведените препораки.

Логичко-математичка интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 1, 11, 14, 17, 20, 30, 33, 35, 42, 56, 73, 83, 84, 97, 126, 140.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 16).

Бројот на собраните бодови ...../16=.....%

Јазичка интелигенција (вербална)

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 7, 18, 29, 36, 43, 57, 58, 59, 71, 86, 91, 101, 111, 119, 121, 124, 130, 132, 147.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 19).

Бројот на собраните бодови ...../19=.....%

Музичко-ритмичка интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 5, 16, 22, 28, 34, 40, 41, 60, 69, 76, 82, 94, 100, 137.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 14).

Бројот на собраните бодови ...../14=.....%

Просторна интелигенција (интелигенција со поглед)

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 12, 19, 37, 38, 61, 75, 85, 87, 88, 90, 93, 98, 99, 102, 108, 116, 120, 134.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 18).

Бројот на собраните бодови ...../18=.....%

Духовна интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 9, 25, 47, 50, 79, 117, 127.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 7).

Бројот на собраните бодови ...../7=.....%

Практична интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 6, 8, 26, 30, 32, 35, 48, 64, 77, 103, 105, 126.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 12).

Бројот на собраните бодови ...../12=.....%

Природна интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 2, 15, 24, 46, 49, 51, 66, 67, 70, 72, 95, 114, 131, 135, 143.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 15).

Бројот на собраните бодови ...../15=.....%

Друштвена (интерперсонална) интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 12, 19, 37, 38, 61, 75, 85, 87, 88, 90, 93, 98, 99, 102, 108, 116, 120, 134.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 16).

Бројот на собраните бодови ...../16=.....%

Рефлексивна (интраперсонална) интелигенција

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 3, 4, 23, 25, 44, 52, 53, 55, 58, 63, 65, 68, 78, 80, 96, 104, 112, 129, 130, 133, 139.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 21).

Бројот на собраните бодови ...../21=.....%

Кинестетичка интелигенција (интелигенција на движење)

За секој одговор ДА на следните прашања запиши си по 1 бод.

Прашања: 89, 92, 109, 110, 113, 118, 122, 123, 125, 128, 136, 138, 141, 142, 146.

Бројот на собраните бодови подели го со бројот на прашањата (во овој случај се 15).

Бројот на собраните бодови ...../15=.....%

Твојот доминантен тип на интелигенција е .....

Твојата шема на развиеност на посебните видови интелигенција е следна:

ЛОГИЧКО-МАТЕМАТИЧКА	.....%
ЈАЗИЧКА (ВЕРБАЛНА)	.....%
МУЗИЧКО-РИТМИЧКА	.....%
ПРОСТОРНА (СО ПОГЛЕД)	.....%
ДУХОВНА	.....%
ПРАКТИЧНА	.....%
ПРИРОДНА	.....%
ДРУШТВЕНА (ИНТЕРПЕРСОНАЛНА)	.....%
РЕФЛЕКСИВНА (ИНТРАПЕРСОНАЛНА)	.....%
КИНЕСТЕТИЧКА (СО ДВИЖЕЊЕ)	.....%

Секој од нас поседува сопствен профил на развиеност на одделните типови интелигенција. Тоа е еден од факторите што нè прават исклучителни. Осумте вида на интелигенција ги открил Хауард Гарднер. Кон нив научниците додале уште два вида. Се смета дека доколку се раководиме според сопствениот профил на развиеност на одделните типови интелигенција, ќе умееме да го искористиме својот потенцијал и скриените можности.

Десната страна на мозокот е одговорна за просторната, кинестетичката, друштвената, рефлексивната и музичката, а левата страна е одговорна за јазичката и за логичко-математичката интелигенција. Секој од нас има еден или неколку решавачки типови на интелигенција. Постојат и луѓе кај кои се развиени сите типови во подеднаков степен. Популарно се наречени „луѓе на ренесансата“ – тоа се хиперталентирани наследници на Леонардо да Винчи и Алберт Ајнштајн.

Ако се искористи својот доминантен тип на интелигенција, тогаш најверојатно е дека ќе се успее во изучувањето на странскиот јазик, а самото изучување ќе се одвива брзо и ќе биде пријатно. Изучувањето на странскиот јазик може да се сфати и како начин на развој на одреден тип на интелигенција. На пример, ако сакаме да ја развиеме друштвената интелигенција, треба да се среќаваме со луѓе што го зборуваат јазикот што го изучуваме или да се запишеме на курс во јазична школа.

4 **Методика на наставата по странски јазик**

Содржи:

Основни методи на наставата по странски јазик.

Поединечни методи соодветни на типот на интелигенција.

Романите и аудиокнигите како ефикасен метод.

Основни методи на наставата по странски јазик

Во изучувањето на странскиот јазик темпото на напредокот не може лесно да се предвиди или да се пресмета врз основа на возраста и бројот на наставните часови. Следствено, и квалитетот на зборувањето е силно зависен од низа поважни и поневажни фактори. На пр. во говорот на странските студенти може да се јавуваат повеќе или помалку грешки во областа на системот на минатите времиња во зависност од подготовката на лекторот, односно во зависност од тоа дали е самиот лектор способен да им го објасни системот на студентите. За да се минимизира појавата на грешки, треба самиот лектор добро да го знае и да го разбира материјалот што го предава, а исто така, да примени добри методи во реализацијата на предавањето – методи кои ќе овозможат прием и запаметување кај студентите. А приемот на информациите и усвојувањето на странскиот јазичен систем зависи од цело „клопче“ чинители, кое со децении се обидуваат да го разврзат лингводидактиката, психолингвистиката и други науки со кои лингвистиката стапува во интердисциплинарен однос. Изучувањето на странските јазици е високоинтелектуална активност која бара способност за запаметување, разбирање, асоцијација итн. Успехот на студентот во изучувањето на странскиот јазик, грубо речено, зависи од сè, почнувајќи од способностите и залагањето на студентот и на лекторот, па до распоредот на клупите во предавалната. Наставните планови и програми во голема мера можат да го определуваат напредокот на студентот. Според Спивак, странскиот јазик треба да се изучува секојдневно по малку. „Ако направите пауза 3-4 дена, во ред е, можете да се вратите на стариот пат, но ако направите пауза една недела или повеќе, враќајте се на првата лекција“ (Спивак 1989 : 130). Распоредот на часовите, исто така, е еден од факторите, па макар и понебитен. Стручњаците сметаат дека најдобри делови од денот за странски јазик се 8-10.30 наутро и 16-18 часот (исто : 131).

Еден фактор, на кој со сигурност можеме да му го доделиме атрибутот „решавачки“, и фактор кој ја претставува главната карактеристика на академскиот билингвизам, се конкретните методи на наставата. Постојат два основни методи кои во различни периоди се менувале на водечкото место во методиката на предавањето и изучувањето на странските јазици. Најпопуларен метод во современи услови е *директниот* метод, кој се појавил уште кон крајот на XIX век како реакција на „индиректниот“, односно *граматичко-преводниот* метод. Но, граматичко-преводниот

метод не е ниту целосно заменет ниту изгубен и сè уште се одржува во некои кругови. Развојот на методичките парадигми зависи од развојот на неколку соседни науки – педагогија, психологија, лингвистика. Информатиката, преку изработката на софтвери за обука, исто така, игра битна улога. Граматичко-преводниот метод првенствено бил наменет за изучување на мртвите јазици латински и старогрчки, па потоа ја проширил примената и на живите. Се карактеризира со логичност и системност. Посебно се акцентира изучувањето на граматичките правила заедно со сите исклучоци без оглед на нивната реална потребност и честотност во конверзацијата. Се состои од два методи: предавање на граматиката и превод. Овој метод им годи на интерференциите, зашто тој е принципиелно двојазичен. Двојазични се учебниците, предавањата, преводот по природа. Мајчиниот јазик се користи како јазик-посредник. За овој метод многу е важно студентот да умее во мајчиниот јазик да најде преводен еквивалент на граматичките конструкции од странскиот (исто : 181). Редоследот на предавање на граматичкиот материјал е според зборовните групи, без оглед на реалните потреби на комуникацијата. Приврзаници на граматичко-преводниот метод се обично повозрасните изучувачи, поради когнитивноста, стерилноста и чистотата на методот (исто : 183). Во македонскиот образовен систем граматичко-преводниот метод до неодамна имаше солиден број приврзаници, но во последниве години има тенденција за целосно ослободување од остатоците од овој „застарен“ метод, и негова целосна замена со директниот метод, кој е и модерен, и постојано се модернизира. Оваа тенденција во голема мера е под влијание на образовните постулати на земјите на ЕУ. На пример, на универзитетите во Полска во наставната програма за четврта и петта година не се дозволени лекции ниту вежби од граматика, и лекторските часови се сведуваат на три типа: конверзација, превод и писмено изразување. Сето тоа е во интерес на директниот метод и на активната употреба на јазикот.

Директниот метод вложува повеќе напори во избегнување на интерференциите со мајчиниот јазик. Улогата на мајчиниот јазик не само што се минимизира, туку се настојува да се сведе на нула, да се заборави дека мајчиниот јазик воопшто постои, а јазикот-цел да се изучува како прв, односно онака како што се усвојува јазикот во детството. Ниту за објаснување на зборовите не се користи друг јазик, туку новиот збор се објаснува само со средствата на јазикот-цел. Директниот метод е најоправдан во предавални со ученици со различен мајчин јазик, на пр. во предавална во која Американец, Русин и Чех го изучуваат македонскиот јазик. Според приврзаниците на директниот метод, секоја употреба на мајчиниот јазик го забавува востановувањето на навиките и вештините. Поради тоа што акцентот се става на навиките, а не на логиката, директниот метод уште е нарекуван имитациски, и како таков тој е близок со бихевиоризмот. Директниот метод е поткрепен и од прагматичкиот пристап во лингвистиката, затоа што е ориентиран кон подготовка на студентот за комуникација.

Покрај овие два основни методи, се izdelуваат уште аудиолингвалниот и когнитивниот метод во групата на конвенционалните методи. Постојат уште и т.н. неконвенционални методи.

Треба да се забележи дека секој од познатите методи има свои предности, па задача на наставата по странски јазик е да обезбеди оптимално сопоставување на методите.

Методи според типот на интелигенција

Откако ќе се направи тестот за типот на интелигенција (види во претходниот дел), може да се примени некој од методите што се најсоодветни за доминантниот тип на интелигенција на студентот.

Студентот со **математичко-логичка интелигенција** треба:

- да ги анализира речениците граматички;
- да бара исклучоци од граматичките правила и да се труди да ги сфати нивните специфики;
- да решава крстозбори и да игра скрабл;
- да чита логички загатки;
- тематски да ги групира зборовите.

Студентот со добро развиена **јазичка интелигенција** треба:

- да чита книги и статии на странскиот јазик;
- да зборува многу на странскиот јазик, па макар и сам со себе;
- да дискутира;
- да прераскажува интересни случки;
- да ја бара врската меѓу зборовите што ги учи;
- да гледа филмови и да слуша песни;
- да ги запишува текстовите од песните;
- да препишува текстови;
- да решава крстозбори и да игра скрабл и други јазички игри.

Студентот со добро развиена **музичко-ритмичка интелигенција** треба:

- напамет да ги учи песните;
- по слух да ги запишува текстовите од песните;
- додека учи, во позадина да има вклучено барокна музика (додека повторува) и драмска музика (помага побрзо да се запамети новиот материјал);
- да учи со потпевнување;
- да чита песни со рима;
- да ги имитира актерите од филмовите.

Студентот со добро развиена **просторна интелигенција** треба:

- да гледа филмови на странскиот јазик;
- да става налепки и картички со нови зборови врз предметите низ дома;
- да користи разни цртежи и да ги опишува со зборови;
- да чита весници и списанија;
- да планира патувања користејќи географски карти;
- да планира уредување на ресторани, дворови и куќи на странскиот јазик.

Студентот со добро развиена **духовна интелигенција** треба:

- да чита книги и статии со филозофска и религиска тематика;
- да ги чита светите книги на јазикот што го учи;
- да си ги запишува омилените цитати од книгите што ги чита;
- да води дневник во кој ќе си ги запишува своите мисли.

Студентот со добро развиена **практична интелигенција** треба:

- да бара нови методи за брзо учење;

- практично да ги проверува граматичките правила;
- да решава граматички вежби;
- да чита разни практични совети потребни во секојдневниот живот;
- да чита разни упатства за употреба.

Студентот со добро развиена **природна интелигенција** треба:

- да чита интересни текстови за растенијата и животните;
- да засади некое растение и да чита упатства за негово одгледување на странскиот јазик;
- да чита книги и статии за здрава природна исхрана на странскиот јазик;
- да учи на свеж воздух;
- да се запише во здруженија за заштита на флората и фауната во земјата на јазикот што го учи.

Студентот со добро развиена **интерперсонална интелигенција** треба:

- да учи меѓу луѓе;
- да се запише на јазичен курс;
- колку што е можно почесто и подолго да престојува во земјата на јазикот што го учи;
- во својата земја да пронајде носители на јазикот што го учи;
- да чита интервјуа;
- да чита списанија за машко-женските односи;
- да гледа или да чита театарски претстави.

Студентот со добро развиена **интраперсонална интелигенција** треба:

- да учи сам во тишина;
- да си побара свој оригинален метод;
- да работи согласно со своето сопствено темпо;
- да води дневник на странскиот јазик;
- да гледа филмови и ТВ-програми на странскиот јазик;
- да решава психолошки тестови;
- да чита биографии на познатите личности;
- да напише куса автобиографија.

Студентот со добро развиена **кинестетичка интелигенција** треба:

- да учи во движење (на пример, возејќи велосипед, трчајќи, или додека е во автомобил или автобус да слуша песни или аудиокниги);
- да ги имитира актерите од филмовите со движењата;
- да игра пантомима во група што погаѓа на јазикот што се учи;
- да слуша телевизија, радио или аудиокниги додека нешто работи;
- да запишува зборови и да прави картички;
- да прави чести паузи во текот на учењето.

Романите и аудиокнигите како ефикасен метод во јазичната обука

Примената на колку што е можно повеќе методи оди во прилог не само на желбите и афинитетите на сите студенти и на сите типови на интелигенција, туку и во прилог на разновидноста на наставата. Разновидноста на методите, пак, го чини богатството на наставата, дава задоволство од изучувањето на странскиот јазик, а задоволството и успехот одат рака под рака, особено кога станува збор за јазичната

обука. Не е случајно тоа што рекламите на јазичните школи наликуваат на реклами на стоматолошки ординации. Насмеаните изучувачи од рекламните постери на јазичните школи сведочат за задоволството и успехот во изучувањето на странскиот јазик што владеат во школата што се рекламира.

Наставникот што го предава македонскиот јазик во група странски изучувачи треба да избере методи што одговараат на сите типови на интелигенција и да го осмисли оптималниот временски интервал во кој ќе ги комбинира.

Во овој дел ние би сакале да посветиме посебно внимание на романите. Притоа, тие може да бидат во пишана форма, а исто така и во форма на аудиокнига. Која е предноста на примената на романите во усвојувањето на странскиот јазик пред примената на останатите методи?

Треба да се забележи дека изучувачите на македонскиот јазик не се во состојба да прочитаат роман на македонски јазик сè до преодот од нивото Б1 кон Б2 во поглед на разбирањето. Важно е да се има предвид дека зборуваме за разбирање, затоа што еден зборуваач-почетник од Србија или Бугарија може да биде на нивото А2 во зборувањето, а на Ц1 во разбирањето. Читањето на првиот роман на македонски јазик треба да се случи во фазата пред да биде надмината т.н. јазична бариера. Притоа, не е неопходно студентот да ги разбира сите зборови што ќе ги сретне во романот. По некоја приближна проценка, доволно ќе биде ако разбира 60% од зборовите и уште 25% со помош на контекстот. Дури и ако останат неразбрани преостанатите 15%, не се препорачува често користење речник во текот на читањето. Честото користење речник може само да го направи здодевно читањето. Впрочем, во процесот на читањето важна е и вовлеченоста на студентот во содржината, а честото прекинување заради отворање речник би го одвлекло вниманието на студентот.

Прочитувањето на првиот роман е најефикасниот метод за надминување на јазичната бариера. Честопати неправилно се заборава на читањето (како пасивна употреба на јазикот) и ѝ се дава предност на активната употреба, односно на зборувањето уште од самиот почеток – од првиот час. Станува збор за неразбирање (од страна на современата методика) на природата на фазата на надминување на јазичната бариера.

Ќе се обидеме да го објасниме тоа сликовито. Да замислиме дека зборовите од странскиот јазик се како илјадници ситни предмети на дното на еден сад со вода, длабок 40 сантиметри. Сè додека се наоѓаат во водата, тие спаѓаат во пасивниот речник или во речникот на непознатите зборови. Моментот кога тие ќе се појават на површината на водата и ќе допрат до воздухот ќе го споредиме со моментот кога зборовите преминуваат во активниот речник, односно кога студентот веќе ги употребува во сопствената реч. Постои една можност: да се обидеме со рака да ги вадиме предметите (зборовите) еден по еден. Притоа, повеќето од зборовите остануваат на површината, а дел од нив сепак се враќаат назад под површината. Зборовите/предметите што сме ги извадиле на површина се малку, а се покажува дека тие се вредни кога се многу и кога имаат со што да се поврзат. Ова е едно од несовершенствата на современата методика на наставата по странските јазици: уште од првиот час студентот почнува со употреба на десетина збора, извадени од дното на садот.

Другиот начин за вадење на предметите (зборовите) од дното на садот е читањето. Се случува некој да прочита цел роман од 200 страници, а да не може да каже речиси ништо на јазикот што го изучува. И ова залажува најмногу. Навистина, оној што не читал, но учел во група според методите на современата методика, веројатно ќе може да каже повеќе. Најголемото изненадување може да се случи некаде во текот на читањето на вториот или третиот роман. Читателот може нагло да почне да зборува на странскиот јазик, и покрај тоа што „до вчера“ не можел да каже речиси ништо. Буквално за еден ден може да го надмине оној што не читал но учел и зборувал. Како е тоа возможно?

Ќе го објасниме тоа на следниов начин. Во текот на читањето, секое среќавање на еден збор го крева тој збор за (условно) 4 сантиметри во 40 сантиметри длабокиот сад. Дали ќе бидат тоа 4 сантиметри или помалку или повеќе – зависи од меморијата на ученикот и од развиеноста на неговата јазичка (вербална) интелигенција. Секое наредно среќавање на зборот во романот, го крева истиот за дополнителни 4 сантиметри. Бидејќи во текот на читањето, ученикот среќава многу зборови, сите тие зборови (предмети) при секое прочитување се поткреваат за нови 4 сантиметри. И така, речиси сите зборови напоредно се поткреваат, некој побрзо, некој побавно, но сè уште само незначителен број зборови испливале на површина (се појавиле 10 пати) по прочитувањето на првите 100 страници од романот. Како што чита студентот, така и темпото на читањето ќе се забрзува и зборовите (предметите) ќе итаат кон површината на водата. И покрај тоа што првично ќе бидеме разочарани од тоа што толку мал број зборови испливале и студентот речиси ништо не може да каже, наскоро потоа ќе бидеме воодушевени кога одеднаш на површина ќе исплива огромно количество зборови (предмети). Сите тие ќе испливаат истовремено со зборовите со кои најчесто се сврзуваат во реченицата, односно ќе испливаат заедно со контекстот. Како такви, тие ќе бидат готови за употреба, а студентот ќе воодушевува со успехот. Притоа, ќе добиеме впечаток дека го научил јазикот „за два дена“.

Зошто е поефикасно читањето романи од читањето статии, од гледањето филмови и од слушањето музика?

И во наставата и во самостојното изучување на странскиот јазик важна е разновидноста. Затоа и читањето статии, и гледањето филмови, и слушањето музика, исто како и читањето романи, спаѓаат во самиот врв на најпожелните методи во јазичната обука. Сите тие се неизоставни. Но, студентот кога ќе прочита еден роман од 200 страници „прима многу поголема доза на текст“, отколку во случајот со другите методи. За споредба, една преслушана песна содржи текст одвај колку 0,3% од романот, една статија 0,5-1% и цел еден филм 3-10%. Зборовите од текстот на песната се запаметуваат подобро, особено кога песната се преслушува по повеќепати. Истото важи донекаде и за филмот. Сепак, разликата во „дозата текст“ е голема.

Како да се избере оптималниот роман?

Оптималниот роман за изучување на странскиот јазик треба да исполни посебни критериуми. Треба да биде лесно читлив, напишан на лесен стил, на чист стандарден јазик, без многу долги и компликувани реченици. Неопходно е да има возбудливо сиже. Најдобро е да содржи елементи на трилер или детективски роман, без долги филозофски и психолошки дигресији. Не е важно дали е романот од македонски автор или е преведен на македонски. Поради често претераните јазични егзибиции на македонските романсиери, подобро е да се избере роман од странски писател преведен

на македонски. Тоа претставува крупен проблем во случајот со изучувањето на македонскиот јазик како странски. Навистина, не е лесно од македонски писател да се најде роман кој би ги исполнувал условите за оптимален роман за усвојување на македонскиот јазик. Од друга страна, преведената литература често излегува во очаен превод.

Одлично е да се избере роман за кој е снимена и аудиокнига. Во тој случај, студентот може и да слуша и да чита истовремено. Ефектот е извонреден. Може и да слуша на македонски, а да чита на својот јазик, или обратно. За жал, аудиокнигите на македонски јазик се реткост.

Како можно решение би предложиле неколку од македонските романи да се преработат и да се направи посебна верзија со упростен стил и јазик, специјално наменета на странските студенти што го изучуваат македонскиот јазик. Кон тоа може да се направат и аудиокниги.

5

Интерференции, грешки, отстапки и девијации. Каде треба да се бараат најтешките делови од системот на македонскиот јазик?

Интерференции, грешки, отстапки и девијации

Терминот интерференција (од лат. *inter* – заемно, меѓу себе, и *ferio* – удира, или *ferentis* – тој што носи, внесува) првенствено почнал да се употребува во физиката, оттаму е позајмен во лингвистиката. Денес интерференција е еден од главните термини со кои оперира теоријата на јазиците во контакт. Под јазична интерференција се подразбира влијание на еден јазичен систем врз друг, позајмување на лексички (лексико-семантички) единици, изговорни навики, фонеме, морфолошки, синтаксички и други елементи во јазикот-примач од јазикот-извор.² Се прави неопходната разлика помеѓу говорни и јазични интерференции. Јазичните се повеќе или помалку трајни промени во јазичниот систем кои на синхрониски план веќе го губат статусот на туѓи елементи. Говорните интерференции се појавуваат во говорот на билингвалните поединци (или колектив), тие се привремени, строго определени од социјалното средиште на говорната ситуација. Говорните интерференции може да бидат трајна особеност на говорот на билингвалното лице, може да се појавуваат само наизменично заедно со „нетуѓата“ варијанта, може да се појавуваат само во определени комуникациски услови, само во комуникацијата со едно лице или само во определени говорни ситуации. Она што ја чини основата на теоријата на јазиците во контакт, тоа е фактот дека лицата кои во доволна мера се служат активно со два јазични кода, при прекодирањето (*code-switching*), во јазикот А внесуваат елементи од јазикот Б, и обратно. Речиси не постои идеално менување на кодот без интерференции или без потреба од нив. При доволно познавање на странскиот јазик, ни мајчиниот не останува имун на туѓите елементи: бргу се забележува поинаков збороред, поместување на семантичките полиња и сл. по образецот на странскиот јазик. Но, во процесот на интерферирање не мора да учествува токму мајчиниот јазик. Логично е од германскиот изучувач на македонскиот јазик да се очекува тој во својот македонски да воведува германски елементи, но ако истиот Германец веќе добро го завладеал српскиот јазик, сликата на интерференциите ќе се измени, на таков начин што мајчиниот германски јазик речиси целосно ќе му ја отстапи улогата на јазик-извор на поблискиот српски јазик. И кај студентите кои изучуваат повеќе од еден странски јазик, особено ако изучуваат два странски словенски јазици истовремено, како што редовно се случува на катедрите за словенска филологија, третиот јазик интерферира почесто со вториот отколку со мајчиниот. Имајќи ја предвид констатацијата дека и мајчиниот и странскиот јазик се изложени на влијанието на интерференцијата, односно дека движењето на интерференциите не се одвива само во една предвидлива насока *мајчин* → *странски*

² Јазик-извор и јазик-примач (на елементи на интерференција), според терминологијата на Уриел Вајнрајх во *Јазици во контакт (состојби и проблеми)*, 1953. Во англојазичната терминологија за таа намена се употребува термиолошкиот пар *Source language* и *Target language*, на македонски: јазик-извор и јазик-цел.

(Вајнрајх 1979 : 48-51 *Двојна интерференција*), како и тоа дека мајчиниот јазик воопшто не мора да учествува во процесот на „мешање“, односно дека интерференциите може да настанат помеѓу два немајчини јазици, лесно се назира потребата од посовршена терминологија. Затоа во еден труд во кој се обработува проблемот на интерференциите термините мајчин и немајчин јазик се неудобни, па се истиснуваат со термиолошкиот пар: прв јазик и втор јазик.

Заедничко за говорните интерференции е тоа што тие најчесто се доживуваат како отстапки од очекуваниот тек на говорот. Токму тоа ги изделува од јазичните интерференции. Говорните се доживуваат како отстапки од нормата, од нуловото рамниште на говорот, како девијации или аномалии. Јазичните интерференции можат да се разгледуваат како нормирани отстапки или како грешки што ја добиле битката со нормата. Тоа не зависи од социјалниот статус на кодовите. Сеедно е дали насоката на интерференциите е *стандарден јазик* → *дијалект*, *дијалект* → *стандарден јазик*, *стандарден јазик* → *стандарден јазик*, *дијалект* → *дијалект* итн., оти нормиран е секој јазик, без разлика дали е нормата озаконета, официјална, или постои само во свеста на колективот. И дијалектите, кои според своите особености значително се разликуваат од стандардниот јазик, имаат своја норма, имаат установен ред, узуално познат за членовите на колективот. Неочекуваното воведување на елемент од стандардниот македонски јазик во разговор кој се одвива на струмички говор (на пр. кога зборуваачот вели *изв'инете*, м. очекуваното *извин'ејте*), од соговорникот се доживува како девијација не помала отколку кога во разговор на македонски стандарден јазик ќе се воведат елемент од струмичкиот говор. Ваквата употреба на туѓојазични елементи „онаму каде што не им е местото“ се доживува како грешка. Таа појава е сродна со мешањето на стиловите. Така и изразните средства карактеристични за поетскиот стил употребени во обичен уличен разговор се доживуваат како девијации. Тие се исто така појави со интерференција.

Сама по себе се наметнува потребата од термиолошко разграничување: 1. Кога зборуваме за девијација, кога за грешка и на кој од двата термини да му се дава предност? 2. Каков е односот: девијација/грешка vs. интерференција?

1. Терминот „девијација“ (од лат. *deviatio* ‘отстапување’, ‘застранување’ < *de* ‘од’ + *via* ‘пат’), можеме да го сметаме за попрактичен, тој има пошироко семантичко поле од терминот „грешка“, опфаќајќи го секое отстапување од нормата (додека „грешка“ се асоцира поскоро со *прекршување* на нормата) и секој невообичаен или нечест начин на изразување. За методиката на наставата по македонски јазик како странски важни се *девијациите* – и оние кои се прекршување на нормата и оние кои не се прекршување, но се невообичаена употреба на средствата на македонскиот стандарден јазик. Како што забележува Потевња: „сè што го запира вниманието на самиот збор, секоја не само нејасност, туку и забележлива невообичаеност го одвлекува вниманието од содржината“ (Бацевич 2000 : 4). На пример, странскиот студент наспрема „*ќе се видиме вечер*“, може да рече „*не ќе се видиме вечер*“. Овде нема грешка, но има девијација, затоа што родениот зборуваач на македонскиот јазик поскоро би рекол „*нема да се видиме вечер*“.

2. Терминот *интерференција* во лингвистиката се стекна со значење на негативна и непожелна појава. Во случај кога едно лице намерно внесува елементи од друг јазик, тогаш се зборува поскоро за макаронизација на изразот, отколку за интерференција. За интерференција станува збор само тогаш кога внесувањето е неправилно и непожелно, резултат на недообученост или невнимание на зборуваачот.

Општо земено, терминот *интерференција* во науките кои го употребуваат не е секогаш осуден да значи негативна појава. На пр. во театарската уметност се зборува за интерференција меѓу сцената и гледачите. Оваа интерференција е иницирана од страна на актерите и за никого не е негативна. Во лингвистиката вообичаено е интерференциите да се сметаат за девијации, или за интерференции да се сметаат само оние појави кои се истовремено и девијации.

Позната, дури и често употребувана е и опозицијата *позитивен трансфер vs. негативен трансфер*. Негативна страна на ваквата терминологија е тоа што не го зема предвид терминот *интерференција*, кој е веќе добро потврден во контактната лингвистика, благодарение на Вајнрајх.

Каде треба да се бараат најтешките делови од системот на македонскиот јазик?

Во случај кога странскиот јазик располага со граматичка категорија некарактеристична за мајчиниот јазик, тогаш најмногу потешкотии треба да се очекуваат токму во тој дел, во категоријално обусловената дистрибуција на формите.

Најголемата потешкотија за македонските зборувачи на српскиот јазик претставува употребата на падежните наставки. Тоа е така поради категоријата падеж, која од друга страна треба да се разгледува како категоријална хипертрофија, зашто самата категорија падеж вклучува во себе поткатегории и се вкрстува со други категории.

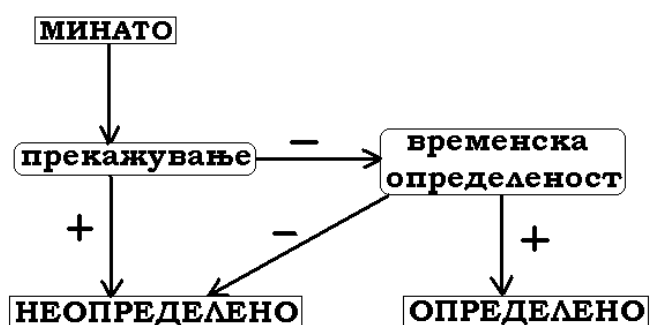
Ќе земеме еден лесен пример од српскиот јазик: *Марија воли Стевана*. Македонскиот зборувач за да ја одреди падежната наставка *-а* (од *Стеван*) мора да ја определи синтаксичката функција на именката (директен предмет), родот на именката (машки), бројот (множина). Се добива впечаток дека тоа се два одделни мисловни процеси, од кои не се знае кој претходи а кој следи, едниот дава синтагматска определба на именката (директен предмет), другиот парадигматска (машки род, множина). Влегуваат во игра категоријата на родот и на бројот. Откако ќе се обработат сите овие информации и врз нивна основа ќе се определи падежот, треба да се определи падежната наставка, а за таа цел во конкретниот пример мора да се вклучи и категоријата живо/неживо: *Марија воли Београд-о*, наспрема *Марија воли Стеван-а*. Целта на целиот мисловен процес е зборувачот со мајчин македонски јазик да ја утврди падежната наставка.

Падежните наставки се разликуваат од јазик до јазик и меѓу јазиците што имаат падежи. На пр. падежните наставки во словенечкиот јазик се поинакви од оние во српскиот, па се наметнува прашањето: дали изучувачот со мајчин словенечки јазик ќе има слични проблеми во одредувањето на падежните наставки, како проблемите на македонскиот изучувач? Се разбира дека не. Вистината е дека ниту за македонскиот изучувач вистинскиот проблем не лежи во самите падежни наставки, туку подлабоко, во самото постоење на категоријата падеж, во разбирањето на нејзината суштина и во доживувањето на потребата од неа во јазичната комуникација. Истата категорија постои во словенечкиот јазик, истите падежи, а таму каде што се разликуваат падежните наставки, од словенечкиот изучувач на српскиот јазик се очекува да изврши превод на самата наставка: на пр. наместо словенечки *-о* – срп. *-у* во примерите од

типот: сло. *bom pital Barbaro* – срп. ...*Барбару*, но целиот мисловен процес ќе биде прескокнат.

Странските студенти што го изучуваат македонскиот јазик често чувствуваат несигурност во врска со тоа дали да употребат минато определено или минато неопределено време. Главна причина за тоа е недоволното познавање на критериумот според кој се врши изборот, односно на граматичката категорија. Во случајот со минатите времиња во македонскиот јазик, тоа не е една категорија, туку барем две: прекажаност (+/-) и определеност (+/-). Тоа се две граматички категории сосема нови за најголем дел од странските студенти. Нивното вкрстување преизвикува големи потешкотии. Се разбира, во сите странски јазици има средства за изразување на значењето „прекажувам : кажувам“ и „тогаш : некогаш“. Ново е искажувањето на тоа значење со граматички средства. Мисловниот процес, со земање предвид на обете категории, ќе го претставиме вака:

Граматичката категорија вид, која е присутна во сите словенски јазици, во контекстот на македонскиот систем на минати времиња добива нова димензија поради постоењето свршени и несвршени времиња, кои формално, освен по основниот вокал, се разликуваат уште и по наставките за две лица на определеното време.

Српскиот јазик располага со сличен инвентар на минати времиња: перфект, аорист, имперфект. Овие времиња, исто така, соодветствуваат на едното минато време во рускиот, полскиот, чешкиот и др. јазици. Значи, руските србисти се во „незгодната“ положба, кога на една единица од мајчиниот јазик одговараат повеќе во странскиот, па се наметнува прашањето дали и српскиот систем на минати времиња е исто толку компликуван за странските изучувачи, како македонскиот. Причината за потешкотиите во изучувањето на македонскиот јазик не е богатиот инвентар на формите, туку богатиот инвентар на правила (категории) според кои се дистрибуираат тие форми. Категоријалноста е главниот фактор на тие потешкотии. Графиконот погоре не важи за српскиот јазик, зашто српскиот не ја граматикализирал прекажаноста, и употребата на едно или друго минато време е само стилистички мотивирана. Формите од типот *рекох* се доживуваат само како архаични варијанти на формите од типот *рекао сам*. За разлика од тоа, во македонскиот јазик треба да се внимава кога ќе се рече *реков*, а кога *сум рекол*.

Категоријалноста е главниот фактор на појавата на морфолошки девијации во говорот на странците. Фонемноста, пак – главен фактор на појавата на фонолошките девијации. Значи, недоучувањето на новата категорија во морфологијата игра слична улога како недоучувањето на новата фонема за фонолошките девијации. Решение за „недоученоста“ е да се „доучи“. Од методолошки аспект, проблем е тоа што

методиката на наставата по странски јазик не може да понуди суперфективни методи за совладување на новите граматички категории и новите фонеме. Успехот на методиката достига до опис на артикулациските вредности на новата фонема, по што студентот обично успева да ја изговори фонемата беспрекорно. Беспрекорниот изговор не гарантира дека студентот ќе ја доживува дистинктивноста на тој изговор во системот на фонемите. Во Македонија, во наставата по старословенски и руски јазик не е ништо необично на студентите да им се предложи да ги изговараат /ы/ и /и/ еднакво, за да се избегнат и артикулациските потешкотии и недоумицата на студентите пред појавата на нова фонема. Не го критикуваме ваквиот метод – понекогаш е корисно да се наведе студентот на погрешна, но упростена употреба.

Во контекстот на граматичките категории во системот на минатите времиња максималното достигнување на методиката на наставата по македонски јазик како странски е опис на формите на минатите времиња (по што, не беспрекорно, но релативно добро се научуваат) и теоретски опис на правилата за распределба според категориите прекажаност и определеност, по што тие се мешаат долго. Секој студент од втора година може да каже кога се употребува минато определено, кога минато неопределено време, но кога ќе дојде до практична примена на теоретски здобиеното знаење, не ретко доаѓа до девијации. Македонската методика треба да работи на изнаоѓање методи за намалување на тие девијации. Погolem дел од вежбите што се среќаваат во учебниците се со инструкции од типот: „впишете ги аористните форми“, „впишете ги формите за минато неопределено несвршено време“, но многу поретко на студентот му се нудат вежби: „впишете ги формите на соодветното минато време“. Ова не е критика и имаме предвид дека до таквата ситуација довеле и други фактори. Имено, изучувањето на една форма со помош на учебник е сосема можно, но една граматичка категорија не треба само да се изучува, туку и да се доживува заедно со нејзината комуникативна вредност, во нејзината матична јазична средина.

6 Усвојување на фонетско-фонолошкиот систем на македонскиот јазик

Содржи:

Формирање на изговорните навики
Типови на фонетско-фонолошки девијации
Артикулациската база на македонскиот јазик
Усвојување на македонскиот акцент
Фонемноста како фактор за девијации

Екстралингвистички фактори во формирањето на изговорните навики

Пресудни за фонетската правилност во зборувањето на странскиот јазик се објективните совпаѓања и разидувања во артикулациските бази на мајчиниот и на странскиот јазик, како и мрзливоста и настојчивоста на студентот да ги совлада новите артикулациски единици. Артикулацијата е физичка активност. Новата артикулациска база бара поголем напор, создавање нови изговорни навики, па и развој на одделни мускули во усната празнина, кои дотогаш не биле многу ангажирани. Физичката болка, со која е проследен правилниот изговор, може да послужи дури како позитивен критериум за правилноста на почетното зборување на нов јазик со поинаква артикулациска база. Ако зборувачот чувствува болка во пределот на лицето и устата, тоа значи дека се труди да изговара правилно, дека не е мрзлив и дека мускулите во тој предел полаку се развиваат.

Овде се вклучуваат и фактори од аудитивно-акустички карактер. Слухот и способноста да се репродуцира слушнатото обично се сметаат за решавачки во усвојувањето на туѓиот изговор. Доаѓаат до израз актерските способности, па и музичкиот талент. Зборувачот што умее да глуми и да имитира би требало брзо да го усвои изговорот на странскиот јазик, но тоа се постигнува со слушање, најдобро со престој во јазичната средина на тој јазик. Овде ќе биде важно и запознавањето со „говорно влијателни“ носители на јазикот, односно луѓе со изговор што ќе го привлече вниманието на изучувачот и ќе го натера да имитира. Изучувачите со музички талент, исто така, по правило брзо го усвојуваат новиот изговор поради остриот слух и способноста за соодветна акустичка репродукција. Оние што го немаат ваквиот талент, но и што се мрзливи по однос на артикулацијата како физички процес, ќе го зборуваат странскиот јазик користејќи ја артикулациската база на мајчиниот јазик.

Типови на фонетско-фонолошки девијации

Се izdelуваат следните типови на фонетско-фонолошки интерференции:

1. **Неразликување** на фонемите (under-differentiation) се јавува во случаите кога во странскиот јазик има фонема некарактеристична за мајчиниот, односно кога на две фонеме од странскиот јазик соодветствува една од мајчиниот. На пр. Македонците и Србите кои го изучуваат рускиот јазик обично не ги разликуваат фонемите /и/ и /ы/. Сметаме дека неразликувањето на фонемите е најчестиот тип на фонолошка интерференција.

2. До **хипердиференцијација** на фонемите (over-differentiation) доаѓа во обратниот случај, кога на две фонеме од мајчиниот јазик им соодветствува една во странскиот. Во тој случај може да дојде до измислување на фонолошки разлики онаму каде што не постојат, по моделот на мајчиниот јазик. Еве еден пример од моето лично искуство од часовите на Универзитетот во Лавов: при мојот изговор на зборот *четири*, студентите, имајќи го предвид украинскиот фонолошки систем, забележаа дека изговарам *четири*. Разликите меѓу едното и другото [i] во овој збор се незабележливи за родените зборуваачи на македонскиот јазик, зашто тие имаат чисто фонетски карактер, но, ете, украинските студенти им придадоа фонолошка релевантност, потпирајќи се на фонолошкиот систем на украинскиот јазик. Инаку, хипердиференцијацијата на фонемите е многу поредок тип на интерференција во споредба со неразликувањето на фонемите.

3. **Замена на гласовите** (phone substitution) е исклучително честа фонетска интерференција и се појавува речиси при секоја разлика во артикулациските бази меѓу мајчиниот и странскиот јазик. При замената на гласовите, нема фонемски разлики, т.е. фонемата од странскиот јазик има исто место во фонолошкиот систем како соодветната фонема во мајчиниот јазик, но се разликуваат по артикулациско-акустичките особености. Полските студенти, на пример, го заменуваат македонскиот глас [ɨ] со [i], изговарајќи го смекнато исто како полското.

Усвојување на артикулациската база на македонскиот јазик

Усвојувањето на артикулациската база на македонскиот јазик како втор, зависи од артикулациската база на првиот јазик на студентот. Ако ги земеме за пример руските и полските студенти што учат македонски, тогаш тие се во поповолна положба од Македонците што учат руски и полски, зашто македонскиот јазик има помал број гласови (и фонеме). Тоа е така најмногу поради затврднувањето на меките согласки и неутрализацијата на опозицијата по мекост во консонантскиот систем³, а уште и поради поголемото упростување на вокалниот систем (во македонскиот ја нема руската фонема /ы/, полските /у/, /а/ и /ѐ/). Главни чинители на туѓиот акцент со кој руските студенти ќе го зборуваат македонскиот јазик ќе бидат: мекиот или смекнатиот изговор на консонантите (/т/, /д/, /н/) пред /и/, изговор на темен вокал пред слоготворното /р/, бидејќи рускиот јазик не познава вокално /р/. Инаку, македонскиот јазик се одликува

³ Тоа е еден од најзначајните историски процеси во фонолошкиот систем на македонскиот јазик (повеќе Конески Бл. 1996 : 64-72), кој резултирал со загуба на повеќе фонеме.

со слабо развиена алофонија. Покрај основните артикулациски вредности на 31-та фонема, постојат само уште неколку нивни изговорни варијанти – алофони.

Во реализацијата на фонетскиот систем на странскиот јазик за појавата на туѓиот акцент може да одлучуваат и нијанси. Артикулациското поместување за еден милиметар некаде во усната празнина често резултира со појава на туѓ акцент. Туѓиот акцент може да биде силно изразен, но може да биде и многу слабо изразен, така што проучувачот на интерференциите може да биде доведен во забунa дали навистина може да се регистрира туѓ акцент и, уште поважно, во што се состои тој. Често ни се случува да забележиме некој чуден акцент кај странскиот зборуваач, но да не можеме со сигурност да му посочиме каде тој греша. Тие нијанси се работа на логопедијата. Поради сите тие нијанси на изговорот на гласовите од странскиот јазик, се случи и една важна промена во методиката на наставата по странски јазик. Таа промена е најзабележителна во учебниците по странски јазик. Имено, описот на артикулацијата на гласовите, толку присутен како неопминлив дел на почетокот на постарите учебници по странски јазик, во посовремените учебници речиси напoлно се изостава. Методичката улога во формирањето на изговорните навики и усвојувањето на странската артикулациска база му се препушта на аудиозаписот како неопходен придружен дел на современите учебници. Може тоа да се смета за замена на граматичко-преводниот со аудио-лингвалниот метод во предавањето на овој дел од јазичниот систем. Таа промена несомнено повлијаа позитивно во подоброто формирање на изговорните навики.

Изговорот на *k* и *g*

Меѓу поспецифичните македонски фонemi кои често им предизвикуваат артикулациски потешкотии на странските студенти ќе го споменеме изговорот на меките консонанти *k* [kʰ] и *g* [gʰ]. Поради разликите во степенот на палаталноста (артикулациски: поради разликите во степенот на кревање на јазичната маса кон тврдото непце), често се случува замена на гласовите (немакедонски изговор).

Слоготворно *r*

Од словенските јазици слоготворното *r* го познаваат македонскиот, српскиот, хрватскиот, словенечкиот, чешкиот и словачкиот јазик. Русите, Украинците, Полјациите, Бугарите имаат потешкотии да изговораат македонски зборови од типот на *крст*, *прв*, *врне* и сл. Во полскиот јазик *r* може да се најде во позиција меѓу консонанти, сп. *trwać* (трае), *wiatr* (ветар), но во сите овие примери, со границите на слогот е опфатен и вокалот (*trwać* и *wiatr* се еднословни), така што *r* е само еден од консонантите во консонантската група. Проблемите поврзани со изговорот на слоговите со вокално *r* се поголеми кога е побројно консонантското соседство (со консонантска група одлево или оддесно: *четврток*, *прст*, *црква*); кога е многусложен зборот; или кога е акцентирано вокалното *r* (сп. *прекршоци*).

Изговорот на *л* и *љ*

Степените на мекост на македонските гласови *л* и *љ* може да бидат претставени на една скала од 3 степени: степен 1 – тврдо македонско *л*, степен 2 – полумeko стандардно македонско *љ*, како и *л* пред *и*, *е* и *ј* во *ливада*, *лето*, *Билјана*, 3 – меко супстандардно македонско *љ*, онака како што се изговара во т.н. културен дијалект (Савицка/Спасов 1997 : 81-82), под влијание на српскиот изговор. Во културниот

дијалект, претставен, пред сè, преку македонските медиуми, колку и да звучи парадоксално изговорот на *љ* не соодветствува на описот во *Граматиката на македонскиот јазик* (Конески 2004 : 115), и се изговара на третиот степен на мекоста.⁴ Ваквиот изговор е толку проширен во Македонија, што би било неоправдано да не се прифати како правилен и во странските центри во кои се изучува македонскиот јазик.

Усвојување на македонскиот акцент

Македонскиот јазик има фонетски фиксиран акцент на третиот слог од крајот. Македонскиот акцент нема смислоразликувачка функција, освен во неколку ограничени случаи: *лétово* (*што?* именка) vs. *летóво* (*кога?* прилог за време). Затоа и грешките поврзани со неправилно акцентирање на македонските зборови во говорот на странските студенти не можат да ја загрозат смислата на исказот. Не само тоа, туку фонетската стабилност на акцентот е олеснување и затоа што пред странскиот студент нема дилема за местото на акцентот, зашто таа е однапред решена со правилото за третосложно акцентирање. На студентот му останува само да го спроведе тоа правило. Воопшто, за навикнување на правилно акцентирање на зборовите во јазиците со фонетски определен акцент, треба само говорителот да се соживее со „ритамот на јазикот“. По правило грешките поврзани со македонскиот акцент се појавуваат само на курсот А1 и поретко на А2. На курсот Б1 по правило исчезнуваат. Можеби само нешто потешко е да се научи македонскиот акцент, отколку полскиот, во кој паѓа на вториот слог од крајот, зашто на почетната етапа е потешко да се доброи до третиот слог. Синтагматичноста на македонскиот акцент е веќе нешто подруго од аспект на девијациите. Понекогаш изгледа безнадежно да се очекува од странскиот студент да поврзе под еден акцент неколку збора, како во примеров: *не-ке-си-му-ј'а-дадел*. До толку посложена е оваа работа и затоа што фреквенцијата на кратките заменски форми, частиците *не*, *да* и *ке*, и др. прават македонскиот јазик во очите на странскиот студент да изгледа како „јазик на кратки зборови“.

Фонемноста како фактор за девијации

Фонолошките девијации се позабележителни од фонетските. Фонетските девијации во принцип не предизвикуваат пречка во комуникацијата. Пречка, неразбирливост и негодување кај слушателот можат да предизвикаат фонолошките девијации, пред сè, неразликувањето на фонемите. Фонетските девијации го определуваат туѓиот „акцент“, кој на соговорникот може да му биде симпатичен, да го нервира, или да не влијае врз него. Решението на фонетските девијации лежи во артикулацијата. Фонолошките девијации не се решаваат со поместување на артикулацијата. Се покажува многу полесно да се усвои една нова артикулација, отколку да ѝ се придаде на таа артикулација статус на фонема и да се вклучи во фонолошкиот систем. Потребно е некое време да се намести руското *ы*, да се постигне соодветното место и начин на артикулација, да се задоволат барањата на сите дистинктивни признаци, но ова време ќе биде пократко од времето потребно за фонематизација на тој изговор и за негова имплементација во системот како рамноправна фонема (со почеста или поретка дистрибуција). И откако ќе се постигне артикулацијата на *ы*, уште долго потоа се јавуваат девијации со употреба на *и* м. *ы*, но

⁴ Има цврсти дијалектолошки основи за форсирање на „оригиналниот“ македонски полумек изговор на *љ*, но не се форсира.

и обратно (хиперкоректно) *ы* на местото на *и*.⁵ Сличен проблем се меките консонанти. Овде, исто така, да се научи мекото *с'*, изговор некарактеристичен за македонската артикулациска база, може да биде проблем, но уште потешко од тоа е да се изгради свест за мекоста како релевантен дистинктивен признак, да се усвои мекото *с'* како корелат на тврдото *с* во консонантскиот систем.

Проблемот на фонетските девијации е артикулациски. Дали е проблемот на фонолошките девијации (разликувањето на фонемите) аудитивен? Што му пречи на изучувачот кој нема проблеми со слухот, да слушне? – Му пречи фонолошкиот систем на мајчиниот јазик. Во овој контекст треба да се забележи дека неможноста за аудитивен прием може и треба да се компензира со визуелен. На писмо разграничувањето во поголем дел од случаите е еднозначно и очигледно. Читањето како метод за изучување на странските јазици оди во прилог на подобрата фонемска диференцијација и на ограничувањето на дејството на фонемноста како битен фактор за појава на девијации. Затоа никогаш не смее да се потценува читањето и да му се потчинува на слушањето, бидејќи читањето има свои предности.

---

⁵ Истото ова мешање на фонемите во старите споменици е главен показател на дефонологизацијата на една фонема во еден историски период. Во случајот со изучувањето на фонема од странскиот јазик се работи за обратен процес на фонологизација.

7

Усвојување на лексиката на македонскиот јазик

Содржи:

Усвојување на лексиката на странскиот јазик

Усвојување на лексиката на македонскиот јазик

Усвојување на лексиката на странскиот јазик

Курсот чија цел е создавање активно знаење на еден странски јазик уште од почетните фази се одвива по два основни текови: лексички и граматички. Меѓу овие два дела се прави една традиционална разлика: граматиката се смета за системска, ограничена и организирана; лексичкиот фонд има помал степен на системност и како таков тој е неорганизиран, неограничен, неисцрпен. Изучувањето на граматиката бара интелигенција, изучувањето на лексиката бара способност за запаметување. Граматиката на странскиот јазик може да се научи речиси во целост, а знаењето на сите зборови со сите нивни семантички нијанси е привилегија само на одличните родени зборуваачи.

Спротивно на ова традиционално сфаќање, методиката во најново време прави разни обиди да ја систематизира, да ја групира и да ја ограничи лексиката на странскиот јазик, и така да ја ослободи од впечатокот на аморфноста, неорганизираноста и неисцрпноста, да ја направи подостапна. Една од основните задачи на методиката на изучувањето на македонскиот јазик како странски е да ја подели лексиката на „порции“, кои ќе им ги нуди на студентите на различни нивоа и курсеви. Како што ќе видиме понатаму, оваа задача, за жал, сè уште не е добро исполнета. Поделбата на лексиката за потребите на методиката на наставата се врши според два основни критериуми:

- поделба според темата;
- поделба според честотата на употребата.

Тематската систематизација на лексиката е содржана во најголемиот дел од учебниците по странски јазик. Освен тоа, се издаваат и т. н. *систематизирани* или *тематски* речници, во кои на одредени теми се запишува целата лексика на еден јазик. Тематските речници се едно-, дво- или повеќејазични.

Вториот критериум на селекција на лексиката на еден јазик (според честотноста) поаѓа од фактот дека и најбогатите јазици дури и да имаат 500 000 лексички единици, во секојдневната употреба можат да функционираат и со 1 000. Овие 1 000 зборови се најпотребните и најчестите зборови во јазикот. Методот на честотноста треба да влегува во комбинација со тематскиот метод во учебниците по странски јазик. Од аспект на двата основни методи на наставата: граматичко-преводниот метод го поддржува тематското предавање на лексиката, додека предавањето според честотноста преовладува во директниот метод. Од работата со поголемиот дел од досега објавените

учебници по македонски јазик како странски, заклучивме дека значењето на честотноста како критериум е потценето. Честотноста е извонредно значаен критериум во поделбата на лексиката според курсот, односно според нивото на студентот. Курсевите А1 и А2 може да се ограничат на околу 1 000 зборови, но тие зборови треба да бидат внимателно избрани. Изборот на зборовите се врши со компјутерска обработка на текстови, со цел да се утврди фреквенцијата на одделните зборови, но и човековиот фактор треба да интервенира во компјутерски добиениот список на најчестите зборови. Лицата кои веќе изучувале некој странски јазик, особено во јазичната средина на тој јазик, имаат искуство за тоа кои зборови се потребни во која фаза од изучувањето на странскиот јазик, и тоа искуство може да биде искористено за потврда и доточнување на резултатите од компјутерската обработка.

Во авторство на Драги Стефанија се објавени дури четири двојазични двонасочни речници на македонскиот јазик (како излезен и влезен) со чешкиот, со словенечкиот, со полскиот и со бугарскиот јазик, сите врз основа на компјутерските сознанија за честотноста на зборовите во весникот „Нова Македонија“. Според авторот, во овие речници „се наведени првите 4000 повторливи зборови кои според Цифовите закони овозможуваат 97,5% разбирање на јазикот. Тоа значи дека оние што ги знаат овие зборови треба да не го разбираат македонскиот весник [...] само 2,5%.“ (Стефанија 2004 : 5). Наспроти традиционалното сфаќање „добар речник е голем речник“, за почетните фази од изучувањето на странскиот јазик се препорачуваат токму мали честотни речници.

Усвојување на лексиката на македонскиот јазик. Диференцијалност. Разбирливост.

Македонскиот јазик во споредба со светските јазици, но и во контекстот на останатите словенски јазици, вообичаено се смета за полисемичен. Полисемичноста на јазикот е често изразување на повеќе значења со помалку зборови, т.е. постоење на многу повеќезначни зборови. Со еден збор, полисемични се оние јазици кои имаат малку зборови. Неизвесно е до која мера определбата „полисемичен“ на македонскиот јазик му е наметната од релативно слабиот развој на македонската лексикографија. Полисемичноста на еден јазик, во секој случај, е релативна. Ни еден јазик не е сам по себе полисемичен, или, сите јазици се полисемични. Дури во споредбата со побогатите јазици можеме да го оцениме некој јазик како јазик со малку зборови, односно како полисемичен. За оваа намена често се исползува и определбата „сиромашен“. Со оглед на тоа што секој јазик е систем, кој се состои не само од зборови, и кој успешно си ја врши својата функција на обезбедување на комуникацијата, определбата „сиромашен“ е донекаде неумесна.

При изучувањето на лексиката на странскиот јазик, за изучувачот најбитно е да ја чувствува врската помеѓу зборот и неговото значење и да има способност за интуитивна проценка на опсегот на семантичките полиња. Исклучително е важен јазичниот усет за расчленување на зборовите на семемии (значенски единици). Зборувачите грубо може да се поделат во две групи: такви кои го имаат овој јазичен усет, и такви кои го немаат. На пример македонскиот глагол *бара* во контекстот *бара некого* на полски се преведува како *szukać kogoś*, но во значењето *свои некому/бара*

некого по телефон исклучиво ‘*dzwonić przez telefon do kogoś*’, додека *баpa од некого нешто* може да се преведе со ‘*wymagać od kogoś*’ или ‘*prosić kogoś o coś*’. Македонските студенти кои го изучуваат полскиот јазик може дури и да се поделат на такви кои без размислување ќе го употребат глаголот *szukać* во сите четири контексти (*szukałem cię przez telefon*), и такви кои ќе ја почувствуваат разликата во значењето и ќе побараат друг збор во полскиот јазик. Тоа зависи од јазичниот усет, односно од способноста за интуитивна проценка на опсегот на семантичките полиња.

Темпото со кое странскиот студент ќе ја усвојува лексиката на македонскиот јазик зависи, пред сè, од реалните меѓујазични лексико-семантички совпаѓања и разидувања. Совпаѓањата во лексичкиот фонд на двата јазици, пак, зависат од генетската сродност на јазиците и од евентуалниот контакт, кој може да биде директен, или индиректен преку примање на лексика од ист јазик-извор. Македонскиот јазик е во генетска сродност со словенските јазици, па затоа има релативно големи совпаѓања на лексичките фондови меѓу македонскиот и сите други словенски јазици. Всушност, на прво место тука се српскиот и бугарскиот јазик, па потоа останатите јужнословенски јазици. Од западните и источните словенски јазици стандардниот македонски јазик има убедливо најмногу лексички совпаѓања со рускиот јазик. Со останатите западни и источни словенски јазици совпаѓањата многу често не се доволни да обезбедат заемна разбирливост.

Лексичките совпаѓања меѓу два јазици се еден од најважните адути во изучувањето на странските јазици. Тие се важни и за разбирање, но и за побрзо започнување со зборување на странскиот јазик. Разидувањата се сила која дејствува во спротивна насока – ја отежнува работата на студентот. Подолу ги даваме резултатите од нашето истражување за полско-македонските и украинско-македонските лексички совпаѓања и разидувања. Интересна појава е меѓујазичната (интерлингвална) хомонимија. Тоа се зборови што во двата јазици звучат исто, но имаат сосема различно значење. Особено се популарни примерите каде што во едниот јазик зборот е вулгарен. Во преведувањето таквите зборови се нарекуваат „лажни пријатели“ на преведувачот.

Направивме обид за статистичко-математичка пресметка на диференцијалноста на честотната лексика на македонскиот во однос на украинските односно полските лексички соодветници. Работевме само на оние зборови кои се јавуваат во речниците на Стефанија (Стефанија 2004), инаку добиени по пат на компјутерска обработка. Овие 4200 зборови ги поделивме на 5 категории според честотноста и „потребноста“, но врз основа на нашата субјективна проценка.⁶ По субјективната категоријализација во првата категорија влегоа 1466 зборови. На секој збор му беше даден коефициент на диференцијалноста (натаму во текстот: КД) на скала од 0 до 3⁷:

0 – минимум диференцијалност, потполно совпаѓање. Овде влегоа и зборови кои се разликуваат со употреба на фонема карактеристична само за едниот јазик, како на пр. /и/ во украинскиот јазик, пр. укр. *чистити* – мак. *чисти*.

⁶ На таков начин обезбедивме комбинација на објективниот компјутерски избор и нашиот субјективен избор заснован врз лингвистичката интуиција. Субјективноста сметаме дека не е мана, туку предност, со оглед на некои недостатоци на компјутерската пресметка на честотноста. Го имаме предвид овде проблемот со внесување на некои зборовни форми во компјутерот, исто така, и стилската ограниченост на текстовите внесени во компјутер (само од новинарскиот стил).

⁷ Л. Н. Засорина применува помала скала, ја пресметува диференцијалноста меѓу украинската и руската честотна лексика: 38% различна, 18% морфемно слична, 44% морфемно еднаква (Тищенко 265)

1 – мала диференцијалност, обично кога зборовите се разликуваат поради **една** фонетска или фонолошка промена во историскиот развој, на пр. мак. *злато*, пол. *złoto*, укр. *золото*.

2 – голема диференцијалност, обично кога двата збора се разликуваат поради **две или три** историски фонетски или фонолошки промени, или различен префикс или суфикс, но се изведени од ист корен, на пр. мак. *избор*, укр. *вибір*, пол. *wybór*.

3 – максимум диференцијалност, два **разнокоренски** зборови (мак. *sud*, пол. *ściana*, укр. *стіна*), или пак зборови кои се изведени од ист корен, но историските промени ја избришале сличноста меѓу нив, на пр. мак. *простор*, пол. *przestrzeń*; мак. *звук*, пол. *dźwięk*.

Пресметката на диференцијалноста на 1466-те фреквентни зборови од македонскиот јазик во однос на полските и украинските соодветници го даде просечниот КД: во однос на украинскиот јазик тој изнесува 1,93 (во проценти тоа е 64% лексичка диференцијалност), а во однос на полскиот 2,08 (или 69%). КД добиен со овие пресметки дава веродостојни информации за можноста за активна употреба на македонскиот јазик. Понискиот КД на украинската лексика за 0,15 зборува за предност на украинските во споредба со полските студенти во поглед на запаметувањето на зборовите и нивната активна употреба.

За да се добие подобра претстава за пасивното знаење на јазикот, направивме пресметка и на разбирливоста на избраните 1466 зборови. Разбирливоста, по логиката на нештата, е обратнопропорционална на диференцијалноста. Коефициентот на разбирливоста (КР – натаму во текстот) го пресметувавме според следниот критериум:

0 – минимум разбирливост, обично зборот е изведен од корен непознат за мајчиниот јазик на студентот;

1 – мала разбирливост, збор разбирлив за лица со лингвистички предзнаења, просечниот студент не го разбира зборот, единствено некои студенти можеби би се досетиле што значи тој збор поради асоцијација на коренот со корен од првичниот јазик;

2 – голема разбирливост, збор разбирлив за просечниот студент, иако малку отстапува од соодветникот во мајчиниот јазик, обично со КД 1;

3 – максимум разбирливост, значењето на зборот е очигледно за студентот, обично поради КД 0.

КР на македонските зборови во една замислена идеална ситуација во која изучувачот има само еден прв јазик и нема познавања од други јазици изнесува: 1,09 (или 36%) со прв украински јазик и 0,94 (или 31%) со прв полски јазик. Реалната ситуација е сепак поинаква. Има студенти кои активно го зборуваат само мајчиниот јазик, но нема студенти кои немаат ни пасивни знаења од другите јазици. За правилно пресметување на реалниот КР го зедевме предвид средното познавање на интернационалната лексика, кое го имаат сите студенти без исклучок, а во случајот на украинските студенти моравме да го вклучивме и познавањето на рускиот јазик, кое во случајов беше пресудно. Така, дојдовме до реалниот КР, кој за полските студенти изнесува 0,99 (33%), а за украинските многу повеќе 1,26 (42%).

Разбирливоста е исклучително важна во почетните фази од изучувањето на јазикот. За пасивно служење со јазикот, односно за да може студентот самостојно да чита текстови неопходно е да се разбира извесен процент зборови. А читањето, т. е. пасивната употреба води кон поскоро оспособување за активна употреба. КР покажува дека украинските студенти имаат предност пред полските студенти, а причина за големиот распон (0,27) е познавањето на рускиот јазик, без разлика дали е тоа активно или пасивно.

8 Усвојување на системот на минатите времиња

Губењето на падежните наставки е најважната историска промена која довела до упростување во морфологијата на македонскиот јазик. Од друга страна, системот на глаголските форми е исклучително сложен. Системот на минатите времиња е еден од најтешките делови од граматиката на современиот македонски јазик.

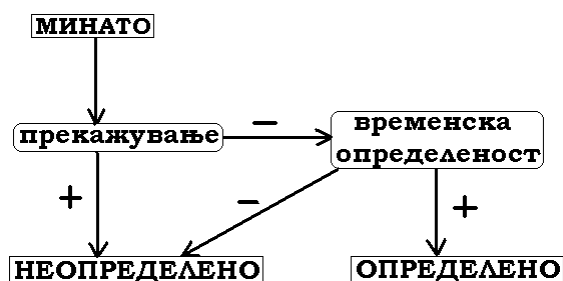
Една многу важна работа со минатите времиња е да се научи како се образуваат формите. Друга важна работа е да се научи кога да се употребува минато определено, а кога минато неопределено. Веднаш ќе одбележиме дека минатото определено време се употребува почесто. Кога би составувале минимум граматика на македонскиот јазик, таму би требало да го ставиме само минатото определено време. Само што тоа би морал да биде минимум на минимумот, затоа што минатото неопределено време се употребува исто така често. Странецот кој го знае само минатото определено време во принцип може добро да функционира во Македонија.

За студентите од Чешка, Словачка, Полска, Русија, Украина, Белорусија и Словенија полесно е минатото неопределено време зашто тоа е историскиот и формален еквивалент на нивното единствено минато време. Ова особено се однесува на Чесите, Словаците и Словенците поради големата формална сличност.

Дали ќе употребиме минато определено или минато неопределено време зависи од две граматички категории. Тоа е и најголемиот проблем – не зависи од една, туку од две. Тоа се:

1. Прекажаност, односно засведоченост/ незасведоченост,
2. Временска определеност/ неопределеност.

Донесувањето одлука, кое од двете времиња да се употреби, би требало да изгледа вака:

Според овој графикон, треба прво да размислиме дали предаваме информација, во чија вистинитост самите сме се увериле, сме биле сведоци, или предаваме информација добиена од втора рака, непроверена информација. Ако не сме биле сведоци, не мораме понатаму да размислуваме – употребуваме минато неопределено време. Во спротивно,

треба уште да размислиме дали дејството сакаме да го предадеме како временски определено, односно дали е важно кога се случило. На пр. може да се рече: *Јас сум бил во Македонија*, кога зборуваачот сака само да се пофали дека некогаш бил во Македонија, при што не прецизира кога – не затоа што не знае, туку затоа што тоа не е важно.

Се покажува дека за да употребиме определено време треба да бидат исполнети два услови: и да не прекажуваме, и да има временска определеност. За да употребиме неопределено време доволно е да биде исполнет еден од двата услови. А сепак во практиката почесто ќе употребиме определено време. Тоа е така затоа што во животот почесто раскажуваме за минати дејства на кои сме биле сведоци и почесто го имаме предвид моментот кога дејството се случувало. Затоа можеме да речеме дека минатото определено време се употребува почесто. Минатото неопределено време се употребува само во два случаи: кога прекажуваме и кога дејството е временски неопределено.

Што се однесува на категоријата прекажаност, на студентот треба да му се каже дека ако раскажува нешто за своите родители или воопшто за дејства што се случувале до неговата петта година од животот, треба да употребува минато неопределено време зашто не бил сведок или не се сеќава, т.е. опишува дејства што некој му ги раскажал и од таму ги знае, значи прекажува. Ако е роден во 1995 година, сè што се случувало по 2000 година има потенцијал да биде раскажано во минато определено време, само тој треба да одлучи дали памети или не.

Правилноста на употребата на глаголите е условена од познавањето два вида информации: 1. начинот на образување на формите, 2. значењето и употребата на формите. Образувањето на некои глаголски форми претставува мошне сериозна пречка за студентите и причина за појава на многу грешки.

Едно посебно јадро чинат четирите минати времиња (минато определено свршено и несвршено, минато неопределено свршено и несвршено) заедно со сите форми и конструкции во чиј состав влегуваат л-формата (идно прекажано, предминато, можен начин) или формата на минатото определено несвршено време (минато-идно, предминато).

Да се обидеме да најдеме некаква појдовна точка од која ќе тргнеме во разгледувањето на ова јадро. Во македонскиот јазик има четири чести минати глаголски времиња: 2 прости и 2 сложени. Терминологијата што ја употребуваме во наставата по македонски јазик како мајчин: минато определено несвршено време, минато определено свршено време, минато неопределено несвршено време и минато неопределено свршено време ја сервираме и на наставата по македонски јазик како странски. Но, дури и најталентираните македонски студенти, за да одговорот на една задача како: „Образувајте минато неопределено свршено време од глаголот *купи*“, имаат потреба од време за да се досетат за кое време всушност станува збор, односно за кој тип форми. Во учебниците по македонски јазик за Украинци и за Чеси⁸ термините базирани на категоријата определеност/ неопределеност ги заменивме со термини на формална основа: (минато) просто време и (минато) сложено време. Со термините *просто* и *сложено време* се обезбедува многу поголема прегледност и експлицитност, се намалуваат термилошките проблеми кои ги внесуваат термините

⁸ Игор Станојоски, Македонска мова, 2009, и Makedonština, 2012.

определено, неопределено, свршено, несвршено (во сите можни комбинации), *аорист, имперфект, перфект*. Тоа го покажа работата со студентите. Студентите со кои работевме со термините *просто/ сложено*, немаат проблем да поврзат одредена форма со називот на времето и обратно (на пр. да одговорат на прашањето „како е минато сложено време од глаголот *купи*“), и покажаа забележително подобри резултати од студентските групи со кои работевме со термините *определено/ неопределено (свршено и несвршено)*⁹. Термините *просто/ сложено* се однесуваат на формата, а *определено/ неопределено* на значењето, а во работата со странци се покажува попогодно да се употребуваат експлицитни термини поврзани со формата, зашто и формата е поексплицитна од значењето.¹⁰

Во наставата со полските студенти прибегнавме и кон понатамошно привидно упростување, па рековме дека простото време е едно, но „малку поинаку“ се образува од свршени, поинаку од несвршени глаголи; истото важи и за сложеното време. И оваа постапка е добра од методички аспект, бидејќи влијае оптимистички врз изучувачот. Но, дали одговара на реалната состојба или претставува тактичка лага¹¹? Минато време се образува и од свршени и од несвршени глаголи не само во македонскиот, туку и во сите словенски јазици. Во граматиката на македонскиот јазик се издвојуваат посебни времиња свршени и несвршени. За ова постојат три главни причини: 1. се образуваат од две различни основи; 2. се додаваат различни наставки во 2 и 3 лице едн. аорист (-*ѓ*) и имперфект (-*ше*), 3. постои свршено време од несвршени глаголи *пив, сум пил, јадов, сум јал* итн. Третата причина не е многу убедлива: свршените форми од несвршени глаголи во голема мера се доживуваат како дијалектни или архаични особено во т.н. „културен дијалект“ и можат да бидат необични и тешки дури и за студентите македонисти од Македонија. Што се однесува на првата причина, несвршените времиња се образуваат од презентна, а свршените од инфинитивна (аористна) основа, а тоа на синхрониски план е изразено во разликите во вокалот на основата. Некако е несоодветно терминот *инфинитивна основа* да се употребува за јазик во кој нема инфинитив, а терминот *аористна основа* не ни е од помош бидејќи проблемот за странскиот студент е токму во аористот: да му речете на студентот: „аористните форми се образуваат од аористната основа со додавање на наставките“, е исто како да му се рече „треба да го знаеш аористот за да го знаеш аористот“. „Методот со раздели“ на Блаже Конески, како претпочитање на синхронијата на сметка на дијахронијата, е веројатно најуспешното и најсоодветното претставување на реалната слика на основните вокали на свршените времиња, не само за македонските, туку и за странските студенти. Методот „раздели“ се однесува на еден од трите дела на глаголската форма: 1. општ дел, 2. основен вокал, 3. наставка. Во неопределеното време има уште и помошен глагол. Разделот се определува според основниот вокал. Грешките во општиот дел не се граматички туку лексички. Грешките во наставките се резултат на недоволно вложен труд за нивно запаметување од страна на студентот или евентуално резултат на непознавање на видот на глаголот. Честа грешка е употребата на наставката *-ше* наместо *-ѓ*, на пр. *купише, паднаше, паднеште* во 2 и 3 л.

⁹ Во работата со студенти неопходно е да се биде доследен во употребата на термините: од методички аспект лошо влијае менувањето на термините, т.е. не може да се работи еден семестар со еден термин, па во следниот семестар наместо него да се употребува друг. Лоша е и алтернативната употреба на два термини, на пр. *минато определено свршено* и *аорист*.

¹⁰ Исто така, важно е термините да не го привлекуваат вниманието врз себе, па странскиот студент да размислува зошто некое време се вика така. Термините треба да бидат колку што е можно понезабележителни, зашто тие се само помошен инструмент.

¹¹ Во методиката на изучување на странскиот јазик важи поговорот „целта ги оправдува средствата“ и во името на целта не мора секогаш да се биде апсолутно верен на вистината.

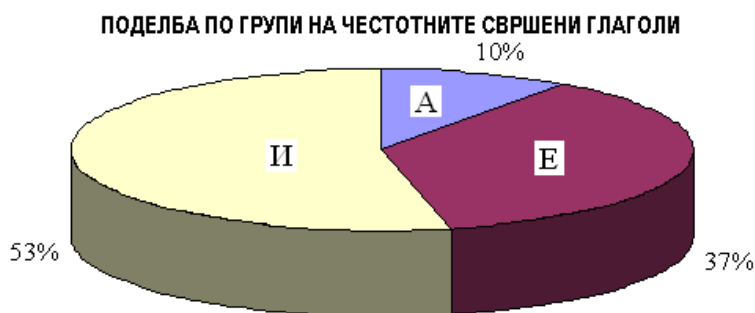
аорист, на пр. ... мислам на ова тешка задача која ми ја **претставеше** Марија... Преносот на оваа имперфектна наставка врз аористните форми, може да се објасни со чувството на неизразност на аористната наставка *-ø*.¹² Уште, унифицираноста на наставките во свршената и несвршената варијанта на минатото неопределено време, како и унифицираноста на наставките за 1 л. едн. и сите лица на множината на аористот и имперфектот одат во прилог на погрешната употреба на *-ше* во аористот по аналогија. Од другите лица чести се грешките во 3 л. мн. на минатото определено време. Вокалните завршоци *-ea, -ија, -aa, -oa, -уја* (*носеа, ставија, играа, дадоа, чуја*) слично како завршокот *-аат* во истото лице на сегашното време се необични и малку тешки за изговор за странските студенти.

Основниот вокал на странските студенти им се асоцира со мешаница на групи и раздели. За одредување на основниот вокал потребно е познавање на многу правила и исклучоци, „и на крајот пак не можеш да бидеш сигурен дали ќе погодиш“.¹³ Да видиме колку е тоа вистина.

Сигурно не е вистина за несвршените времиња. Во определеното несвршено и неопределеното несвршено формата се образува од основата на сегашното време и притоа само основниот вокал *и* преминува во *е*, а во другите две глаголски групи основниот вокал останува непроменет.

Сигурно не е вистина за глаголите од а-група, ни за свршените, ни за несвршените времиња, зашто основниот вокал *а* останува непроменет во која било глаголска форма.

А-групата е убедливо најбројна, и ова звучи особено оптимистички за странските студенти. Но, поголемиот дел од глаголите од а-група се несвршени. Во инвентарот на свршените глаголи сликата е сосема поинаква. Направивме анализа на 276 најчести свршени глаголи. Од нив само 27 или нецели 10% се од а-група. 101 глагол или 36,59% се од е-група и 148 или 53,62% од и-група.¹⁴

Значи, најбројната група кај свршените глаголи е и-групата. Во *Граматиката* на Блаже Конески (2004 : 421) глаголите од и-група се поделени на 3 раздели: *а, и, е*. Понекој пример може да се даде за секој од трите раздели: *избројав, полежав // купив,*

¹² Во македонскиот разговорен јазик хомонимијата кај двовидските глаголи на *-ира*, исто така се избегнува токму со помош на *-ше*, сп. *дипломираше*.

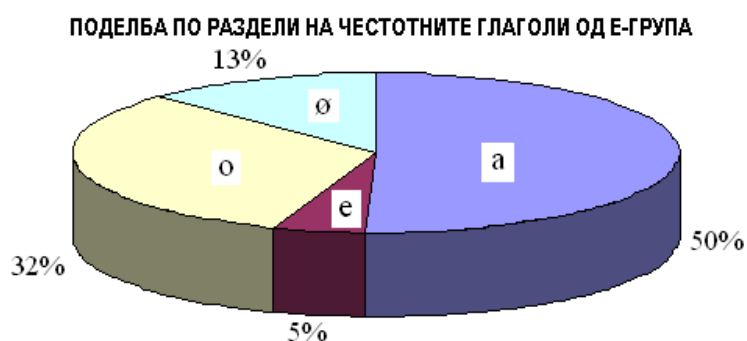
¹³ Честа изјава на некои студенти.

¹⁴ Врз основа на критериумот честотност направен е изборот во книгата *Преглед на видските форми на почестите глаголи во македонскиот јазик* (Велјановска и др. : 2007), со тоа што во оваа книга во неоправдано многу случаи кон фреквентните глаголски корени се набројуваат и нефреквентните деривати.

се вратив // изгорев, остарев итн. Уште кај глаголите од типот *избричи се* има алтернативни форми *се избриков* : *се избричив*. Вака, не е чудно што изгледа комплицирано за странските студенти. Но, описот на граматиката на македонскиот јазик што го дава Конески им е наменет на изворните зборувачи и на странските професионални проучувачи на македонскиот јазик. Според нашата анализа на свршените глаголи, од 148 честотни свршени глаголи од и-група 142 припаѓаат на и-разделот, 4 на а-разделот, 1 на е-разделот и глаголот *види* се однесува како глагол од е-група о-раздел. Според тоа, 95,95% се од и-раздел. За глаголите од а-раздел треба да се забележи дека повеќето од нив во современиот македонски јазик се засегнати од процесот на разложување, кое води кон унификација на основниот вокал, па за некои од нив постојат алтернативни форми: *избројав/ изброив*, *зближав/ зближив*; кај некои преовладува формата со основниот вокал *а*, но во разговорниот стил се слуша и форма со *и*, на пр. *забележав/ забележив*, *полежав/ полежив*; некои глаголи се поустојчиви: *поддржав*, *издржав*; и, воопшто, замената на вокалот *а* со *и*, и покрај тоа што во случајот на неколку глаголи реално претставува девијација во употребата на македонскиот јазик, многу ретко се прима како таква од страна на родениот зборувач на македонскиот јазик и не претставува доказ дека зборувачот е странец. Тоа ни дава право да сугерираме упростување на овој дел од граматиката што им ја нудиме на странските студенти. Наместо да зборуваме за 3 или 4 раздели, подобро би било да се рече: „Кај глаголите од и-група во свршените времиња основниот вокал останува непроменет“. Малкуте глаголи од е-раздел се уште понестабилни, сп. ги варијантите во разговорниот јазик: *завртев*, *завртив*, *завртов*. На ваков начин ќе им овозможиме на студентите оптимистички поглед на и-групата. Освен тоа, ќе се избегнат девијации по аналогича од типот: *предложав* м. *предложив*¹⁵.

Кај глаголите од е-група тешко дека би успеал каков било обид за упростување. Од оние 101 честотен свршен глагол од е-група: на а-разделот отпаѓаат 51 (50,5%), на о-разделот 32 глаголи (31,68), на ø-разделот 13 (12,87%) и на е-разделот 5 (4,95%).

Секој од овие 4 раздели се држи добро во современиот македонски јазик и нема тенденција кон разложување и прегрупирање. Нашата статистичка анализа покажува дека најмал е е-разделот, но освен *умрев*, *допрев* никако поинаку не се вели дури ни во македонските дијалекти. Формите на свршените минати времиња од глаголите од е-група се најтешките за усвојување од целиот глаголски систем. Можноста за избегнување на грешките треба да се бара во: 1) научување на неколкуте правила кои важат за малите раздели (ø- и е-разделот), 2) развивање на јазичен усет за случаите во кои нема правило за одредување на разделот (кај глаголите од а-раздел и често кај о- и е-разделите), 3) научување напамет на разделот (формите) на фреквентните глаголи.

¹⁵ Девијацијата *предложав* м. *предложив* е позабележителна отколку *забележив* м. *забележав*.

Има правила кои студентот не смее да не ги знае, за да може колку-толку да ги ограничи грешките: глаголите со општ дел на *-и-* и на *-у-* и глаголите изведени со префиксација на *знае* припаѓаат на *ø*-разделот; глаголите од *е*-разделот се малку на број и тоа се по правило глаголи со општ дел на консонантска група со *-р-* како втор член: *запре*, *умре*. Нема други правила според кои студентот би можел прецизно да го одреди разделот, значи тој е осуден на дилемата: дали е *а*-раздел или *о*-раздел, но врз основа на погорните две правила не би требало да има дилема за *ø*- и *е*-разделот. За решавање на дилемата „*а*-раздел или *о*-раздел“ треба да се има предвид дека *а*-разделот е поброен, дека големата група глаголи деривирани со суфиксот *-не* се од *а*-раздел и дека глаголите од *о*-раздел се во голем дел глаголи изведени од чести зборообразувачки основи: *даде*: *подаде*, *продаде*, *предаде* итн., *-несе*: *донесе*, *однесе*, *пренесе* итн., *рече*: *одрече*, *нарече* итн., *-иде*: *дојде*, *најде* итн., кои поради фреквентноста би требало да се научат напамет и нивната употреба да се автоматизира.

Од сето што се кажа во врска со образувањето на формите на минатите времиња, произлегува дека трудољубивите студенти, без којзнае каков напор, и со знаење на неколку правила, кои не се ниту многу на број ниту многу тешки, би требало да ги минимизираат грешките во својот говор. Тоа го потврдува и следнава едноставна табела во која е сублимиран прегледот на основните вокали, кој го дадовме погоре:

група	несврш.	сврш.
А	а	а
И	е	и
Е	е	а / е / о / ø

Оваа табела им ја нудевме на студентите. Таа е прегледна, во неа најтешкиот дел е лоциран во десниот долен агол, а сè друго се чини максимално упростено. Сепак, во праксата, за жал, само понекогаш ја покажуваат очекуваната минимизација на грешките. На вежбите, особено кога табелата е нацртана на табла, студентите се речиси непогрешливи. Испитите покажуваат поинаква слика. На писмените испити со студентите од втора и трета година во Полска, и со студентите што го учат македонскиот како втор јазик, имаше задача од ваков тип:¹⁶

ГЛАГОЛ	Л.	МИН. ОПРЕДЕЛЕНО	МИН. НЕОПРЕДЕЛЕНО
се врати	вие		
седне	јас		

Резултатите од оваа задача со едноставна организација треба да ја покажат способноста на студентот за образување на формите. При решавањето на задачата, студентот е целосно ослободен од товарот на употребата, односно од изборот на времето – времето е избрано. Сосема поинаку е кога се продуцира текст: тогаш студентот мора и правилно да образува и правилно да избере и да употреби. Одделните резултати од трите групи битно не се разликуваа меѓу себе, со оглед на тоа што задачата беше претходно приспособена на нивото на студиската група, т. е. студентите од трета година добија „потешки“ глаголи – претежно свршени од *е*-група, а

¹⁶ Задачите се состоеја од повеќе глаголи (12-20), а овде ја даваме во скратен вид.

студентите со македонски како втор јазик – повеќе несвршени глаголи. Вкупниот резултат од трите групи изнесува 72,13% точни одговори. Не може да се рече дека резултатот е лош, но ниту дека е многу добар. Оние 27,87% грешки се чисто формални, а кога станува збор за живиот говор, мора во пресметките да се земат предвид и грешките во врска со употребата, погрешниот избор на времето. Сплетот од грешки – и поради формата и поради употребата доаѓа до израз во задачи од подруг тип, а најмногу на часовите по конверзација. Тогаш се добива уште појасна претстава за тешкотиите во усвојувањето. Потешкотиите со изборот на времето играат битна улога за конфузијата во самото образување на формите. Понекогаш се случува да се направи грешка дури и во основниот вокал кај глаголите од а-група, и покрај тоа што во оваа група сè е јасно. Сметаме дека тие грешки може да се објаснат само со таа пренатрупаност од правила воопшто кај формите и употребата на минатите времиња, а тоа предизвикува несигурност кај студентите дури и тогаш кога задачата е релативно лесна.

9

Усвојување на употребата на членските наставки

Содржи:

Усвојување на категоријата определеност / неопределеност

Усвојување на употребата на показните заменки

Усвојување на категоријата определеност / неопределеност

Вечното прашање на странскиот студент гласи: кога да членувам, а кога не? Двата најтешки делови од македонската граматика се: минатото време и употребата на членските морфеме. Кога странскиот студент одлучува кое минато време да го употреби и која форма – тоа е приближно како да повлекува еден шаховски потег. Студентот мора добро да размисли, да ги земе предвид сите елементи, на пр. да размисли дали бил сведок или некој му кажал, дали има временска определеност, т.е. дали е важно кога се случило дејството, па потоа кога ќе утврди дали да употреби минато определено или минато неопределено, уште да размисли дали е глаголот свршен или несвршен, па која е наставката за тоа лице и која самогласка треба да стои пред наставката. Се разбира дека тоа не е толку страшно како што го опишавме сега, зашто во говорот голем дел од проблемот се решава автоматски. Сакаме само да кажеме дека тоа е интелектуален процес во кој ако добро размисли студентот, тогаш тој нема да погреша.

Со членот е поинаку. Тука веќе нема шах. Тоа е повеќе рулет – како да се игра на црно или црвено. Шансите да погоди на студентот му се 50% : 50% и тој обично оди на среќа. Дури и најголемите светски македонисти, тие странци што зборуваат одлично македонски, не прават грешки со нешто друго, туку токму со членот. Зошто? Прво ќе забележиме дека најголем дел од учебниците по македонски јазик за странци се пишувани врз основа на граматиките на македонскиот јазик што се пишувани за Македонци, а во тие граматики никогаш немало потреба детално да се опишува кога се членува а кога не, зашто Македонците уште од мали го имаат тој усет кога да членуваат, а кога не. Кога ќе прашате некој Македонец (не лингвист) зошто во дадена ситуација вели *столот*, а не *стол*, нема да знае да ви одговори, но тој самиот нема да погреша. Во учебниците по македонски јазик за странци не е добро опишано кога се членува. Таму обично пишува нешто кратко во стилот: „ако зборуваме за конкретен предмет, членуваме“. Странците ќе го прочитаат тоа и после цел живот ќе грешат. Штом грешат, значи дека таа инструкција едноставно не е доволна.

Членските наставки се формален израз на категоријата определеност / неопределеност кај именските зборови. Усвојувањето на оваа граматичка категорија ќе оди многу потешко кај студентите чијшто мајчин јазик не ја познава. Полесно ќе биде со студенти од англојазичното говорно подрачје, на пример.

Членот во македонскиот јазик има две основни функции: 1. општоопределбена, 2. просторноопределбена. Првата функција ја вршат членските морфеме од т-коренот, а втората сите членски морфеме: од т-, ов- и он-коренот. Грешките во реализацијата на

просторноопределбената функција ќе ги разгледаме во следниот дел, заедно со употребата на показните заменки.

Постојат многу теоретски трудови посветени на категоријата определеност / неопределеност и на членот како нејзин формален израз. На грешките во говорот на странците, во македонската лингвистика најголемо внимание посветува Е. Црвенковска во статијата *Употребата на членот во македонскиот јазик* (2003 : 101-108). Црвенковска ги дели овие грешки во две групи: 1. неупотреба на членот (кога треба), и 2. употреба на членот (кога не треба).

Поголемиот дел од грешките во врска со членувањето не се од невнимание, туку од недоволно развиен јазичен усет и/или од незнаење. Знаењето треба да го обезбедат лекторот и учебниците по македонски јазик за странци. Црвенковска во својата статија прави пресек на тоа „што стои во учебниците за странци во врска со употребата на членот“, го предаваме од таму најважниот дел: „1) Покрај основната форма на именката ... именките во македонскиот јазик имаат и определена форма, ...за izdelување на општото, за именување на еден определен предмет; 2) Во македонскиот јазик има три вида членски форми што идат постпозитивно кон именката и се додаваат кон неа како наставка.“ (исто : 102). Второто правило се однесува на формалната страна, а на употребата се однесува само дел од првото правило: „определена форма, ...за izdelување на општото, за именување на еден определен предмет“. Оваа инструкција е доволна за еден вовед, на нивото A1, но никако не е доволна за совладување на една толку комплицирана категорија како што е определеноста во именскиот систем на македонскиот јазик. Впрочем, тоа го потврдуваат и самите студенти и нивните текстови.

Може ли да се утврдат прецизни правила? Да разгледаме неколку примери со грешки. Овие примери се извадени од есеи на странски студенти. Потоа ќе се обидеме да извлечеме заклучок зошто студентот направил грешка во секој одделен пример.

Примери со погрешна употреба на членот:

- 1) И во Сарбиново и во Бјешчади живеевме во **шаторот**.
- 2) Секогаш имавме **големите** проблеми.
- 3) Баравме **целиот** ден.
- 4) Не пиевме **алкохолот**, ама во Сарбиново често одевме на журки.
- 5) Јас бев во Македонија еднаш со мојата **групата** од универзитетот.
- 6) ... подароците за сите **членовите** на фамилија.
- 7) Според мене брак е најважно решение во целиот живот. Не само затоа што потоа човек има **своето** семејство со сите последици од тоа.
- 8) За мене човекот е **човекот**.
- 9) Знаам дека Варшава би сакала да стане културен центар на полската држава ама тој **градот** нема да понуди ништо интересно.
- 10) Во мојот **домот** исто така ќе има сауна.
- 11) ... некој би рекол дека сум алкохоличар, затоа што многу ретко можам да се забавувам без **алкохолот**.
- 12) Мислам дека некои **алкохоличарите** одамна не ја знаат причината, зошто почнале да пијат алкохол ...
- 13) Цела **политиката** во Полска сега зависи од браќа Качињски.
- 14) Мобилен ќе чуеме во шума, во време на појадок, во **хотелот**, во **ресторанот**, на **улицата**, во **возот**.
- 15) Ако таа сè му прекажува на твоето момче, тогаш таа не е **твојата** пријателка.

- 16) **Целото** време се чувствувам уморно.
- 17) До тогаш немав храброст и не кажав никому дека имам многу нервозен **стомакот**.
- 18) Да, и знам точно, што се случи подоцна, глупаку без **мозокот**.
- 19) Според овој закон жените имаат **истите** права како мажите...

Црвенковска ги класифицира случаите со погрешна употреба на членот (2003 : 104-106). Според неа, грешките во овој дел главно се јавуваат во рамките на глаголско-именскиот прирок; во директен предмет во безлични реченици; кога се изразува директен предмет со личните глаголски форми од глаголите *има/нема*; во предлошки конструкции зад предлозите *како, со, од, за, во*; при директно надоврзување на именка кон именка; во изразите од типот *начин на... + именка*. Оваа или малку поинаква класификација треба да се има предвид во наставата по македонски јазик за странци.

Во погорните примери со погрешна употреба има и неколку грешки кои се направени поради невнимание или поради незнаење на основните правила на членувањето. Такви се примерите 5, 10, 13 и 17, каде што студентот отстапува од едно од основните правила, од правилото за членување на првиот член на именската група. Слично е и во примерот 9, каде што во состав на именската група влегува показна заменка. Во примерот 6 студентот ја превидел определеноста на зборот *суме*. Во примерите 3, 13 и 16 се јавува заменката *цел, -а, -о, -и*. За овие случаи важно е да се забележи дека во македонскиот јазик најчесто има алтернативност, може да се членува, но најчесто не се членува (*Ја изеде целата торта, но и Ја изеде цела торта.*). Во студентските текстови се забележани грешки со погрешна употреба на членот, но нема примери со погрешна неупотреба. Затоа, корисно е да им се препорача на студентите никогаш да не ја членуваат заменката *цел*. Во примерот 12 неопределената заменка *некои* сугерира неопределеност, па треба да се нагласи и правилото дека не се членува именка пред која стои неопределена заменка. Во директен предмет по глаголот *има*, исто така по правило не се членува, а таква грешка имаме во примерите 2, 7 и 19. И во глаголско-именски прирок именката не се членува, а таква грешка е направена во примерот 15. Во предлошко-именска конструкција кон случаите што ги наброила Црвенковска можеме да ја придодадеме и позицијата по предлогот *без*, како во примерите 11 и 18. Во примерот 14 имаме непочитување на основното правило на членувањето и неоправдана конкретизација на предметите во ситуација кога се мисли на *кој било хотел, ресторан, улица, воз*.

Примери со погрешна неупотреба на членот:

- 1) Многу ме болеше, ама испив пиво и **болка** заврши.
- 2) За жал, **време** беше лошо.
- 3) За мене Божик е многу посебен ден во **година**.
- 4) ... подароците за сите членови на **фамилија**.
- 5) **Време** беше прекрасно и ние пливавме во езеро.
- 6) Според мене **браќ** е најважно решение во целиот живот.
- 7) Ама **вистина** е поинаква.
- 8) Во Европа има држави, каде **луѓе** се толерантни и **хомосексуалци** не мораат да се кријат.
- 9) ... за секоја душа алкохолот има различно значење во **живот**.
- 10) Се зависи од **човек**, кој го пие алкохолот.
- 11) **Алкохол** исто така има позитивни како и негативни страни.
- 12) Алкохолот може да нанесе штета, на пример, рак на **црн** дроб, рак на грлото и друго ...

- 13) **Алкохолизам** е исто така болест, која е најлоша за семејството на **алкохоличар**.
- 14) Мислам дека некои алкохоличари одамна не ја знаат **причина**, зошто почнале да пијат алкохол ...
- 15) ... се едни од **најважни** на Шлезија.
- 16) **Деца**, кога имаат шест или пет години учат од своите родители, а потоа ги повторуваат тие зборови во детска градинка.
- 17) **Спорт** е многу важен во **живот**.
- 18) Кога е пролет или лето се чувствувам добро, затоа што **време** е убаво...
- 19) Сега **ситуација** не е најдобра.
- 20) Размисли што чувствуваат **луѓе** кои немаат пари...
- 21) **Последен** месец тој беше многу нервозен и агресивен.
- 22) Едни мислат дека **абортус** треба да биде легален и добро достапен, други мислат дека **абортус** е неморален и треба да се забрани во сите случаи, дури и кога **дете** е од насилство или **мајка** може да умре во текот на **породување**.
- 23) Мислам дека би било добро, ако **лекар** пред да направи абортус провери ...

Најголем дел од примерите со погрешно нечленување сочинуваат оние примери во кои именката означува предмет кој е определен како назив на множество. На пр. *Лекарите штрајкуваат денес во Париз*. Во овој случај студентот се раководи од тоа дека тој не знае ниту еден од лекарите кои штрајкуваат, па затоа и не членува. Од овој тип се примерите 3, 6, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 22, 23, а допирни точки има и во неколку од преостанатите примери. Треба да се инсистира на востановување на навиката да се членува во ситуациите од типот „*лекарите*“, т.е. во случаите кога студентот иако не ги знае конкретните актери во настанот (од примерот *во Париз*), сепак е запознат со таа професија и со луѓе кои ја работат. Во примерите со именките *браќ* (6), *живот* (9), *алкохол* (11), *алкохолизам* (13), *спорт* (17), *абортус* (22) итн., студентот и покрај тоа што нема предвид некој конкретен браќ (ни конкретен алкохол, абортус итн.), тој треба да членува затоа што нему му е позната институцијата браќ. На ова правило треба да се инсистира. Во примерите 2, 5 и 18 испуштен е членот од именката *време*. Треба да им се посочи на студентите дека именката *време* во метеоролошкото значење англ. *weather* се членува во најголем дел од случаите.

И примерите со погрешна употреба и примерите со погрешна неупотреба на членот ни потврдуваат дека пронаоѓање на правилата на употребата е сосема можно и потребно. На тие правила треба да се инсистира повеќе отколку што тоа досега се правело и тоа не треба да биде само работа на лекторот, туку работа на македонската методика на изучувањето на македонскиот јазик како странски. Учебниците по македонски јазик за странци треба да ги содржат тие правила.

Не тврдиме дека на таков начин целосно ќе се отстранат девијациите од говорот на странците, но барем ќе се намалат. Девијациите се неминовни во врска со категорија каква што е определеноста / неопределеноста, затоа што таа е субјективна (Тополињска 1974), зависи од зборувачот. „Во јазикот има категории што ѝ се противат на задолжителната, регуларната, и доследната употреба“ (Цивјан, цитат преземен од Црвенковска 2003 : 107), а таква е (не)определеноста во македонскиот јазик. Затоа не можеме да се надеваме на нејзино потполно „регулирање“ во наставата по македонски јазик за странци.

Добра потврда за субјективноста на членувањето дава и фактот што постојат низа случаи во кои лекторот не може да знае дали да го поправи студентот или не, затоа што не е сигурен што мисли студентот. На пр. во реченицата: *Затоа девојката ќе*

отиде кај друг лекар, кој ќе го направи абортус, ама не во болница, туку во приватна работна соба и за пари – реално ние не можеме да кажеме дали треба да се членува именката *абортус* или не (*ќе го направи абортусот* или *ќе направи абортус?*), зашто за тоа одлучува зборувачот. Зборувачот е тој што одлучува дали ќе го претстави предметот како познат, дали ќе го конкретизира. Освен тоа, понекогаш само ако се познава ситуацијата пошироко отколку што го овозможуваат тоа рамките на разговорот, може да се забележи грешката во говорот на странецот.

Усвојување на употребата на показните заменки

Употребата на показните заменки и другите показни зборови е исклучително специфична од аспект на нејзиното усвојување во универзитетски услови. Универзитетската настава се покажува неефикасна за оваа тема. Показните заменки се фреквентни и потребни зборови, но тие воглавно се ограничуваат на конкретни секојдневни разговори чиј неразделен дел е покажувањето. Конверзациските вежби со студентите обично претставуваат дискусија на одредена тема, во која нема потреба од покажување. Показните заменки се употребуваат само понекогаш во симулација на разговорна ситуација, во која од студентите се очекува да ја одглумат комуникациската вредност на кодот, а тоа е премалку. Сигурно може да се направат вежби, во кои студентите би покажувале предмети во предавалната, пр. *тој ранец, ова пенкало, оној прозорец*, но во таквите вежби недостига спонтаноста на говорот.

Основна карактеристика на тројниот систем на показните заменки во македонскиот јазик е јасната врска на показните заменки со категоријата лице. Заменката *овој* содржи информација не само за тоа дека предметот е блиску, туку и дека е блиску до зборувачот (1.л.), *тој* – блиску до соговорникот (2.л.), *оној* – подалеку од обата соговорника, но во нивниот видокруг (условно велиме 3.л.).

Потешкотиите со употребата на трите типа показни заменки се проектираат врз употребата на членските морфемии во нивната просторноопределбена функција. Изучувањето на тројниот членски систем би требало да следи веднаш по показните заменки и да се надврзе на нив. Зузана Тополињска смета дека „македонските заменски постпозитивни клитики од типот *-ов* и *-он* треба да се толкуваат како клитички демонстративи, а не како членови“ (Тополињска 2006 : 7).

10

Усвојување на синтаксата на македонскиот јазик

Содржи:

Усвојување на употребата на предлозите

Усвојување на удвојувањето на предметот

Усвојување на збороредот

Усвојување на употребата на предлозите

Веќе ја „пофаливме“ редуцијата на падежните форми, како најважна „олеснителна“ развојна системска појава во историјата на македонскиот јазик. Но, ќе забележиме дека губењето на падежните форми не значи губење на падежните односи, туку напротив – развој на други средства за изразување на падежните односи. Падежниот систем како семантичка карактеристика, односно системот на падежните односи не смее да биде разнишан. Само се преминало на аналитички начин на изразување на падежните односи. Студентите, од една страна, се соочуваат со минимален инвентар на именските форми, од друга страна, предлозите во македонскиот јазик се развиле до степен доволен за да се обезбеди семантичко-синтаксичката јасност и полнота на исказот. Од гледна точка на полскиот и рускиот студент, македонските предлози, иако по форма често се совпаѓаат со полските и руските, изненадуваат по контекстите во кои се употребуваат, честотата и сл. Во примерот со дативен предмет *Стефан му кажа на Горан (Стефан је рекао Горану)*, навистина нема разлика во функцијата и значењето меѓу македонскиот предлог *на* и српската наставка *-у*. Значи, зголемената улога на предлозите е главната компензација за загубата на падежните наставки. А на недостигот на падежните форми како олеснувачка разлика, му соодветствува големата честота и функционалност на предлозите, како отежнувачка разлика во македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици (сите освен бугарскиот).

Поради сето тоа, неопходно е во наставата по македонски јазик како странски да се вклучат соодветни вежби за употребата на предлозите. Овие вежби треба да се направат врз основа на предвидените интерференции со мајчиниот јазик.

Усвојување на удвојувањето на предметот

Удвоениот предмет на странските студенти им се претставува како една специфична дури и чудна и нелогична јазична појава, која му противречи на законот за јазична економија воведувајќи ги кратките заменски форми „онаму каде што нема потреба од нив“. Таквиот прием е разбирлив: удвојувањето на предметот е балканска карактеристика на македонскиот јазик. Ја познаваат уште југоисточните српски говори и народниот бугарски јазик. Од балканските јазици удвојувањето е задолжително во

ароманскиот и албанскиот, додека во новогрчкиот, романскиот и бугарскиот се употребува во народниот говор (Илиевски 1988 : 167-181). Од современите словенски стандардни јазици удвоениот предмет е особеност само на македонскиот јазик. Оваа синтаксичка особеност на македонскиот јазик е комплицирана за истражувачите, комплицирана и за странските студенти од која било словенска земја.

Со текот на времето, од првата студиска година, кога се најбројни, до петтата година грешките поврзани со удвојувањето на предметот постепено се намалуваат.

Од теоретски аспект, постојат неколку објективни правила, со кои се регулира кога и на кој начин директниот и индиректниот предмет се удвојуваат: 1. се удвојува само определениот предмет¹⁷; 2. Се удвојува со кратките заменски форми за соодветниот (во однос на предметот) род, лице, број. 3. Местото на кратките заменки е непосредно пред глаголот, освен со глаголскиот прилог и заповедниот начин; 4. Кога се удвојува и директниот и индиректниот предмет во една реченица, кратките заменки на индиректниот предмет стојат пред кратките заменки на директниот. Педагошко прашање е на кој начин овие правила ќе им се изложат на студентите, но практиката покажува дека самите правила не се најголемата причина за грешење. Најважната причина е тоа што девијациите во удвојувањето на предметот неизбежно се вкрстуваат со членот. Удвојувањето на директниот и индиректниот предмет во македонскиот јазик е во спрега со категоријата определеност / неопределеност. Рековме дека се удвојува тогаш кога е предметот определен. Ова значи, дека од студентот би се очекувало без проблем да реши една задача во која би била дадена целата реченица со оставено празно место за кратката заменка за удвојување на предметот. Во тој случај тој би можел едноставно да види со што е претставен предметот: ако е со именска група, да одлучи дали е таа определена или неопределена, и ако е определена, да ја впише кратката заменка, ако е неопределена, да не ја впишува. Но, самиот акт на зборување е нешто сосем подруго од решавање задачи. Во зборувањето, на студентот не му е однапред дадена карактеристиката на предметот во поглед на категоријата определеност / неопределеност, туку самиот треба да одлучи. Определен е предметот претставен од членувана именка, но студентот е тој што членува.

Една особеност на удвоениот предмет, ја прави оваа појава во македонскиот јазик исклучителна од девијатолошки аспект. Таа особеност е на штета на студентот. Имено, тоа е еден вид инверзија во процесот на вербализацијата, обратен редослед на знакот на удвојувањето (кратката заменска форма) и показателот, факторот од кој зависи удвојувањето (знакот на категоријата определеност, обично, членската морфема). Таа „инверзија“ причинува неудобство во линеарното сукцесивно редување на јазичните единици. Поконкретно, за што имено станува збор.

Во изучувањето на странскиот јазик, во случај кога способноста за зборување е колеблива (а за таква може да се смета дури до курсот Ц1) битно за студентот е времето што го има на располагање за вербализација. Изучувачот на странски јазик обично зборува побавно од родениот зборуваач. Во кавгите, во раскажувањето вицеви и шеги и во други видови говор, каде што е неопходна брза и вешта вербализација, странските зборуваачи се снаоѓаат многу послабо од родените. Самото зборување на вторичниот јазик за лингвистички свесниот зборуваач (какви што се студентите)

¹⁷ Таков е предметот претставен со определена именска група (определена е кога се состои од: една членувана именка, или една сопствена именка, или показна заменка и именка, или членувана придавка и именка).

претставува високо интелектуален процес, меѓу другото и на граматичко обликување и преиспитување. Студентот при зборувањето решава задачи, а како и секоја задача, така и секое успешно образување на граматичка форма бара извесно време. Во говорот на странецот кој зборува украински, ова најлесно се забележува во образувањето на падежните форми. Многу често изговорот на падежната форма на именката е бавен и испрекинат, зашто во текот на изговарање на слоговите од основата странскиот зборувач размислува за наставката. Притоа, секој слог плус е драгоцен. Колку подолга основа – толку повеќе време за размислување за наставката.

Ќе се обидеме да го согледаме изнесеното во споредба на удвоениот предмет со „најтешката“ морфосинтаксичка категорија во српскиот јазик.

1. Марија је ударила *мужа*.

2. Марија *го* удрила *мажот*.

Преку првиот пример сакаме да ја прикажеме сложеноста на интелектуалниот процес за пронаоѓање на соодветната падежна наставка. Македонецот мора да помисли, дека именката *муж* е директен предмет во реченицата, дека е именка од машки род, дека е во еднина, и да се досети на наставката *-а*, како наставка за акузатив еднина. Овој сложен интелектуален процес треба да се одвие во текот на изговарањето на делот *Ма-ри-ја је уда-ри-ла му-...*

Преку вториот пример може да се согледа сложеноста на удвојувањето на објектот во македонскиот јазик. Странскиот зборувач мора да помисли дека предметот означен со именката *маж* нам ни е познат и е позитивен по однос на категоријата определеност, дека функционира како предмет во реченицата, уште и директен, дека именката е од среден род, да ја знае КЗФ на директниот предмет за машки род во третото лице на еднината, и да го знае местото (непосредно пред глаголот) на КЗФ во реченицата. Но, за разлика од првиот пример (со падежната наставка), интелектуалниот процес на удвојувањето мора да заврши со *Ма-ри-ја...* и дотука реченицата од КЗФ до крајот мора да биде семантички и граматички во потполност осмислена.

Само ако се има предвид оваа особеност на удвојувањето, може да се разбере зошто девијациите во усниот говор неколкукратно ги надминуваат девијациите во пишаниот. Во пишаниот говор студентот може без ограничување да се враќа назад во реченицата и да го впише или избрише знакот на удвојувањето (КЗФ). На пр. може да напише *Марија удрила мажот*, па веднаш да го вметне делот што недостига (*го*). Во усниот говор, многу е често повторувањето на реченицата за да се исправи грешката – пропустот на заменката. Вообичаено за странските студенти во текот на усното излагање е тие да ја изговорат целата реченица, да стигнат до крајот (а на крајот е вообичаеното стилски неутрално место на предметот), па тогаш да сфатат дека пропуштиле да го удвојат предметот. Вака, се покажува дека во македонските реченици во процесот на вербализацијата треба да се удвои предметот уште пред тој да се појави, т.е. предметот треба да се антиципира од страна на студентот, да претставува завршен проект, односно, поедноставно – да се знае заедно со граматичките карактеристики. Во разговорите, монолозите и дискусиите на студентите исклучително чест е текот на говорот со повторување (навраќање) од типот: *Марија удрила маж...* *Марија го удрила мажот.*; *Стефан сака...* *Стефан ја сака Марија.*; *Стефан ја купи...* *Стефан купи книга.* итн. (в. ги примерите подолу)

Од она што се кажа погоре во овој дел, можеме да заклучиме дека има три главни фактори за недоволна усвоеност на удвоениот предмет:

- недоучување на правилата за случаите и начините на удвојување;
- вкрстувањето со категоријата определеност/ неопределеност во именскиот систем;
- местото на КЗФ во однос на предметот, односно временската (синтагматско-сукцесивната) неудобност.

Еве неколку примери со грешки во удвојувањето на предметот:

- 1) ... таму ние запознаваме **студентите**¹⁸ кои студираат полски јазик.
- 2) Ние гледавме **цел град**, на пример Камен мост, река Вардар, типична скопска архитектура ...
- 3) Сакам да гледам **Шарената цамија**.
- 4) **Нам** се многу допаѓавте бурек со месо, тавче гравче и шопска салата.
- 5) Познав **Македонија** и подобро **моите другари од група**.
- 6) Кога шетам по улиците на центарот на градот и можам да гледам **сите тие убави каменици ...**
- 7) Луѓе употребувале **овие „лоши“ зборови** само, кога имале многу недобри емоции...
- 8) ...тие сакаат да гледаат **Полска**.
- 9) ... пар може да живее со себе во еден стан и може да проживее **целиот свој живот заедно ...**
- 10) Значи дека третирам **сите луѓе** еднакво.
- 11) ... тие праваат **работите** бесплатно.
- 12) ... многу ретко гледам ТВ или слушам само **програмите** кои ме интересираат.
- 13) Не знам зошто ама сакам **сите големи градови**.
- 14) Се надевам дека ќе добијам **стипендијата** и ќе дојдам во Охрид.
- 15) ... сигурно нема да повторувам **грешките на татко ми ...**
- 16) ... ќе ти донесам **музика** која навистина сакам, но тоа не е хип хоп или нешто такво, ќе видиш.
- 17) ... телевизијата **ги** емитува **многу кичерски програми**, ако на пример Евровизијата.
- 18) Заради тоа девојката ќе дојде кај друг лекар, кој **го** направи **абортус**, ама не во болница, само во приватна работна соба и за пари.
- 19) ... бидејќи не секоја девојка признава, дека **го** направила **абортус**.
- 20) Полска **ја** доби **голема шанса на развој**.
- 21) ... секој град **го** има **својот индивидуален и специфичен карактер**.

Во врска со удвоениот предмет има дури 4 можности за грешка: 1. –КЗФ : +определеност, 2. +КЗФ :–определеност, 3. +КЗФ : +определеност (кога треба „– : –“), 4. –КЗФ : –определеност (кога треба „+ : +“). Вистински грешки во удвојувањето на предметот се само првиот и вториот тип, додека третиот и четвртиот тип се грешки во категоријата определеност, пред сè. Убедливо најголем дел од грешките на студентите припаѓаат на првиот тип – испуштање на кратката заменска форма. Такви се примерите 1-16. Поретко се случува вториот тип на грешење – употребена кратка заменска форма, неупотребен член. Такви се примерите 17-20. Последниот пример (21) припаѓа на третиот тип грешки.

---

¹⁸ Со здебелени букви е означен предметот чие удвојување е проблематично.

Усвојување на збороредот

Општо земено, збороредот е една од областите од употребата на јазикот која е силно изложена на влијанието на интерференцијата. При изучувањето на странскиот јазик ученикот е најчесто склон да ги подредува зборовите според моделот на првичниот јазик. Интерференции во збороредот настапуваат редовно кога се изучува некој странски јазик, а во некои случаи кога јазиците се генетски силно оддалечени збороредот претставува огромна пречка во изучувањето на странскиот јазик. Споредувајќи го збороредот во украинскиот и јапонскиот јазик Курихара наведува екстремни примери: зборовите од украинската реченица *Я думаю, що він не прийде* (мак.: *Јас мислам дека тој нема да дојде*) во јапонскиот јазик се подредуваат: **Я він прийде не що думаю (Јас тој дојде не дека мислам)* (Курихара 2006 : 174).

Секој јазик има вообичаен збороред, но јазиците се разликуваат меѓу себе најчесто според тоа дали нормата обврзува на еден збороред, како и според тоа во колкава мера тој збороред одлучува за значењето на исказот. Ако странецот отстапува од вообичаениот збороред, односно од оној збороред по кој ги подредува зборовите просечниот роден зборуваач, може да се констатира девијација. Таа девијација не мора да биде истовремено и грешка. За грешка станува збор тогаш кога се прекршува еден утврден збороред на кој обврзува стандарднојазичната норма, како и тогаш кога девијантниот збороред предизвикува семантички изместувања. За изучувачот на странскиот јазик се разбира поповолна е ситуацијата кога збороредот не е утврден и кога нема семантичка тежина. Тогаш и шансите за грешки се помали.

Значењето на исказот во македонскиот јазик во многу ретки случаи се одредува според збороредот. Од друга страна, пак, нормата на македонскиот јазик (не само стандардниот) во повеќе случаи го утврдува збороредот. Токму тие случаи на утврден збороред се причина за повеќе од 90% од грешките во збороредот во говорот на странските студенти. Тоа е пред сè местото на кратките заменски форми, а потоа и местото на другите проклитички зборови. Примери со девијации во збороредот:

- 1) Тогаш јас **се многу заљубив** во Македонија.
- 2) ... сите одиме во црква на ноќна молитва, која **вика се** „Пастерка“.
- 3) Нам ни **се многу допаѓаше** бурек со месо, тавче гравче и шопска салата.
- 4) Мислам дека има голем број на контрацептивни средства и не треба **да абортус биде** такво сретство.
- 5) Девојката има можност ако **го не сака** детето да го остави.
- 6) Кој **би тогаш бил** мајка на неговите деца – некаква жена или неговото момче?
- 7) Да бидам искрена, за мене на хомосексуалци треба да **се им** дозволи да мирно живеат ...
- 8) Мене **ме малку интересира** архитектура ...
- 9) Никогаш **сум не слушал** ...
- 10) Нема да ми **се тоа допаѓа**.
- 11) Деца, дури како имаат шест или пет години **учат се** од своите родители, а потоа повторуваат тие зборови во детска градинка.
- 12) ...јас не можам **да сериозно разговарам** со неа.
- 13) Исто така, твоето момче **се лошо однесува** кон тебе.
- 14) Треба да **сите решите** проблемот.
- 15) Ако не, **ја слушај**, разговарај со неа и ќе биде добра пријателка.
- 16) Целото време **се уморно чувствувам**.
- 17) **Туширав се** втор пат, **облечев се** и излегов долу на средба со Мередит МакДоналд.

- 18) Сепак **ветував си**, дека не се откажам од борба и со уште поголема спремност почнав да се борам.
- 19) Цело лето има место во „Гоце Делчев“. **Нека директно таму се јават** кога ќе дојдат.
- 20) Што **ти не** се допаѓа таму?
- 21) Би сакала да живеам толку блиско до центарот колку што може, **за да секој пат, кога ќе излезам од дома, ќе се најдам** во моето омилено место.
- 22) Јас не кажувам дека тоа е добра музика, само дека **ја најмногу сакам**.

Местото на кратката заменска форма во македонскиот јазик е пред личната глаголска форма. Ова правило не е испочитувано во примерите 2, 11 и 17. Кратката заменка стои по глаголската форма само кога е таа во заповеден начин или е глаголски прилог. Ова правило е превидено во примерот 15.

Многу важно за студентите е да запаметат дека кратката заменска форма треба да стои **непосредно** пред глаголот, односно дека не смее да се вметнуваат други зборови меѓу неа и глаголот. Ова правило студентите го прекршуваат најчесто, и тоа или со вметнување на полнозначен збор како во примерите 1, 3, 8, 10, 13, 16 и 22, или со вметнување на друга проклитика која нема толку тесна врска со глаголот како кратките заменски форми, сп. ги примерите 5 и 20. Дативните и акузативните кратки заменски форми се редат пред глаголот според утврден ред: Д+А+глагол. Ова правило се прекршува често, овде само во примерот 7. Непосредно пред глаголот (при отсуство на кратките заменки) треба да стои и проклитиката *да*. Често не се почитува ова правило, сп. пр. 4, 12, 14 и 21. Истото важи и за частицата *би* (6). Проклитиката *не* исто така стои пред глаголот но врската е послаба отколку онаа на кратката заменка (5, 20), како и на помошниот глагол во минатото неопределено време (9). И помеѓу *нека* и глаголот во македонскиот стандарден јазик не се вметнуваат полнозначни зборови (19).

Грешките во збороредот при изучувањето на македонскиот јазик воглавно се ограничени на редувањето на проклитиките пред личната глаголска форма. Со научување на правилата и со соодветни вежби овие грешки може да се надминат.

ПРИЛОГ: СПИСОК НА ЧЕСТОТНИ ГЛАГОЛИ ОД СВРШЕН ВИД

Ова е табела која ги содржи најпотребните и најчесто употребуваните глаголи од свршен вид во современиот македонски јазик. Во табелата во втората колона: со голема буква е означена основната самогласка на формите за сегашно време т.е. групата, со мала – основната самогласка на минатото свршено време т.е. разделот. Значи, „Гр“ – ГРУПА раздел. На пр. за *каже* имаме „Еа“, затоа што *каже* – *кажав*.

Свршени глаголи со висока честотност (поделба по раздели)

глагол	Гр*	глагол	Гр	глагол	Гр	глагол	Гр
допатува	Аа	докаже	Еа	преостане	Еа	отиде	Ео
дочека	Аа	достигне	Еа	престане	Еа	повлече	Ео
забрза	Аа	загине	Еа	пристигне	Еа	појде	Ео
избега	Аа	закаже	Еа	разбере	Еа	потресе	Ео
израдува се	Аа	заостане	Еа	скокне	Еа	предаде	Ео
ископа	Аа	запише	Еа	слушне	Еа	преземе	Ео
истера	Аа	започне	Еа	собере	Еа	пренесе	Ео
надигра	Аа	застане	Еа	спомене	Еа	привлече	Ео
натера	Аа	избере	Еа	спомне	Еа	продаде	Ео
оправда	Аа	избрише	Еа	сретне	Еа	рече	Ео
осигура се	Аа	искаже	Еа	стане	Еа	снајде се	Ео
побара	Аа	каже	Еа	стекне	Еа	создаде	Ео
повика	Аа	крене	Еа	стигне	Еа	спроведе	Ео
поразговара	Аа	навикне се	Еа	тргне	Еа	забележи	Иа
посака	Аа	надмине	Еа	укине	Еа	задржи	Иа
посомнева се	Аа	наметне се	Еа	успее	Еа	изброи	Иа
почувствува	Аа	нападне	Еа	допре	Ее	издржи	Иа
праша	Аа	напише	Еа	запре	Ее	полежи	Иа
прегледа	Аа	насмее се	Еа	зоврие	Ее	изгори	Ие
пресмета	Аа	настане	Еа	сопре	Ее	вклучи	Ии
пречкрта	Аа	одолее	Еа	умре	Ее	договори се	Ии
прочита	Аа	опише	Еа	влезе	Ео	додели	Ии
разгледа	Аа	остане	Еа	даде	Ео	дозволи	Ии
разочара	Аа	откаже	Еа	доведе	Ео	заборави	Ии
совлада	Аа	отпочне	Еа	додаде	Ео	заврти	Ии
стаса	Аа	падне	Еа	дојде	Ео	заврши	Ии
добие	Еø	покаже	Еа	донесе	Ео	загуби	Ии
дознае	Еø	помине	Еа	затресе	Ео	задоволи	Ии
запознае се	Еø	помогне	Еа	земе	Ео	задуши	Ии
испие	Еø	порасне	Еа	извезе	Ео	заклучи	Ии
обуе	Еø	постигне	Еа	извлече	Ео	залепи	Ии
одбие	Еø	потпише	Еа	издаде	Ео	замени	Ии
открие	Еø	почне	Еа	изеде	Ео	замисли се	Ии

глагол	Гр*	глагол	Гр	глагол	Гр	глагол	Гр
признае	Еø	прегрее	Еа	излезе	Ео	замоли	Ии
развије	Еø	прекине	Еа	исече	Ео	заокружи	Ии
скрие	Еø	преостане	Еа	најде	Ео	запали	Ии
собуе	Еø	престане	Еа	нанесе	Ео	заработи	Ии
убие	Еø	пристигне	Еа	нарече	Ео	зароби	Ии
чуе	Еø	разбере	Еа	облече	Ео	заслужи	Ии
доживее	Еа	скокне	Еа	однесе	Ео	затвори	Ии
заштеди	Ии	насети	Ии	подготви	Ии	пушти	Ии
зближи	Ии	настапи	Ии	подели	Ии	размисли	Ии
збогати	Ии	научи се	Ии	појави се	Ии	расчисти	Ии
згреши	Ии	обвини	Ии	поништи	Ии	реши	Ии
избори се	Ии	обедини	Ии	понуди	Ии	роди се	Ии
извести	Ии	обезбеди	Ии	поправи	Ии	сврти	Ии
изврши	Ии	објави	Ии	попушти	Ии	сети се	Ии
изгуби се	Ии	објасни	Ии	позори	Ии	скрши	Ии
изедначи	Ии	овозможи	Ии	посвети	Ии	случи се	Ии
изјави	Ии	оддели	Ии	посети	Ии	смали	Ии
изјасни се	Ии	одложи	Ии	послужи	Ии	смести	Ии
измами	Ии	одлучи	Ии	постави	Ии	смири	Ии
измени	Ии	одмазди се	Ии	потврди	Ии	соопшти	Ии
изненади	Ии	одмори се	Ии	потроши	Ии	спаси	Ии
изрази	Ии	одобри	Ии	потсети	Ии	спречи	Ии
исклучи	Ии	означи	Ии	потфрли	Ии	спротивстави	Ии
исполни	Ии	определи	Ии	пофали се	Ии	спушти	Ии
испрати	Ии	освои	Ии	предложи	Ии	среди	Ии
испушти	Ии	ослободи	Ии	пресели се	Ии	стапи	Ии
истапи	Ии	остави	Ии	претстави	Ии	стори	Ии
исфрли	Ии	оствари	Ии	принуди	Ии	сфати	Ии
јави се	Ии	приближи се	Ии	приреди	Ии	уапси	Ии
купи	Ии	придружи се	Ии	присили	Ии	убеди	Ии
наврати	Ии	пријави	Ии	пристапи	Ии	удри	Ии
нагласи	Ии	прими	Ии	прифати	Ии	уплати	Ии
намали	Ии	оцени	Ии	провери	Ии	употреби	Ии
намени	Ии	оштети	Ии	продолжи	Ии	усвои	Ии
намести	Ии	плати	Ии	промаши	Ии	усогласи	Ии
направи	Ии	победи	Ии	пропушти	Ии	утврди	Ии
напушти	Ии	повтори	Ии	прости	Ии	фати	Ии
нареди	Ии	погоди	Ии	прошири	Ии	види	Ио

БИБЛИОГРАФИЈА

Ајдинска-Папазова В. Добредојдовте на македонски јазик (учебник со работна тетратка и CD). Скопје, 1999.

Бацевич Фл. Основи комуникативної девіатології. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 2000, 236.

Вайнрайх У. Языковые контакты (состояние и проблемы исследования), Киев, Издательство при Киевском государственном университете, издательства объединения "Вища школа", 1979.

Велјановска К., Дучевска А., Танушевска Л., Тофоска Ст. Преглед на видските форми на почестите глаголи во македонскиот јазик. Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј", 2007, 116.

Гочкова Т. Психолингвистика. Скопје, Просветно дело, 2005, 171.

Гочкова-Стојановска Т. Преглед на прирачниците по македонски јазик како странски. // *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи*. Универзитет Св.Кирил и Методиј, Скопје, 2003, 97-123.

Каранфиловски М. Состојби и перспективи на македонскиот јазик на странските универзитети / *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи*, Зб.1. Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје, 2003. 127-136.

Конески Бл. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје, Просветно дело, 2004, 551.

Конески Бл. Историја на македонскиот јазик. Скопје, Детска радост, 1996, 238.

Куріхара Н. Особливості методики викладання української мови японським студентам // *Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Зб. Наук. Праць*. Львів ЛНУ ім. Івана Франка, 2006, 173-175.

Минова-Ѓуркова Л. Граматика на македонскиот стандарден јазик за странци. 2006.

Мустафа А. Македонскиот јазик во основните училишта со настава на албански јазик. Скопје, Логос-А, 1996, 216.

Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи: зборник I. Редакциски одбор: Л. Минова-Ѓуркова, Татјана Гочкова Стојановска, Љупчо Митревски. Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003, 136.

Пандев Д. Споредбеноисторискиот метод во учењето на македонскиот јазик како странски // *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи: зборник I*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003, 47-52.

Прирачник за кандидатите за тестот по македонски јазик како странски јазик – ТЕМАК – според потребите на целната група за средно рамниште. ЦЕТИС МАК, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2008.

Савицка И., Спасов Љ. Фонологија на современиот македонски стандарден јазик. Скопје, Детска радост. 1997, 301.

Спивак Д.Л. Как статья полиглотом. Ленинград, Лениздат, 1989, 144.

Станојоски И. Проблемот на интерференциите при изучувањето на македонскиот јазик во Полска и Украина / Игор Станојоски. - Скопје : Станојоски И., 2009. - 180 стр.

Станојоски И. Македонска мова / Игор Станојоски. - Скопје : Станојоски И., 2009. - 190 стр. (Учебник по македонски јазик за Украинци)

Станојоски И. Makedonština / Igor Stanojoski. - Skopje : [И.Станојоски], 2012. - 180 стр. (Учебник по македонски јазик за Чеси)

Станојоски И. Часови по конверзација : прирачник по македонски јазик за странци / Игор Станојоски. - Скопје : [И. Станојоски], 2013. - 138 стр.

Стефанија Др. Краток македонско-бугарски и бугарско-македонски речник. Благоевград ЕТ "Ираник" 2004, 92 и 86.

Тантуровска Л. Вежби и игри. Прирачник за учење македонски јазик како странски. Скопје 2005. Games and Exercises. Handbook for the Acquisition of Macedonian as a Foreign Language. Skopje, 2005

Тасевска Р. Македонски со мака: курс за почетници. Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј", 2007, 210.

Тополињска З. Комуникативната хиерархија како регулатор на јазична интерференција // *Јазичите на почвата на Македонија*. Скопје, МАНУ, 1996, 67-73.

Тополињска З. Тројниот член - да или не // *Јужнословенски филолог*, бр.62, 2006, 7-15.

Цивјан Т.В. Кон категоријата на деиксисот во балканскиот јазичен сојуз (балакнословенскиот фрагмент), Прилози, МАНУ, XII, 1, Скопје, 1987, 121-129.

Црвенковска Е. Употребата на членот во македонскиот јазик // *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи: зборник I*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003, 101-108.

Црвенковска Е. Македонскиот јазик како странски: Проблеми во усвојувањето на категоријата определеност / неопределеност кај именките. *Реферати од четвртата македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика "македонски јазик, литература и култура"*, Охрид, 5-6 август 2000 : зборник. Скопје, Универзитет "Св. Кирил и Методиј", 2003, 301-310.

Filipović R. Teorija jezika u kontaktu : uvod u lingvistiku jezičkih dodira, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti : Školska knjiga, 1986, 324.

Haugen E. Norm and Deviation in Bilingual Communities *Bilingualism*. ed. By P.A. Hornby, Academic Press, 1977, 91-102.